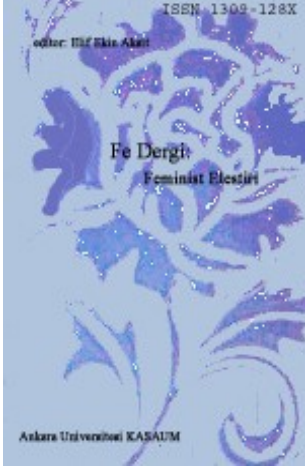

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://federgi.ankara.edu.tr/>

Türkiye’de Ücretli ve Ücretsiz Emek Ekseninde Kadınlarla Erkeklerin Hem Kendi İçlerindeki Hem de Kendi Aralarındaki Eşitsizlikler

Mustafa Gültekin

Bölüm: Araştırma Makaleleri

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 15 Aralık 2022

Yazı Gönderim Tarihi: 02.11.2021

Yazı Kabul Tarihi: 21.09.2022

Bu makaleyi alıntılanmak için: Mustafa Gültekin, “**Türkiye’de Ücretli ve Ücretsiz Emek Ekseninde Kadınlarla Erkeklerin Hem Kendi İçlerindeki Hem de Kendi Aralarındaki Eşitsizlikler**” *Fe Dergi* 14, no. 2 (2022), 33-55.
URL: http://federgi.ankara.edu.tr/2022/12/12/28_3/

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Türkiye’de Ücretli ve Ücretsiz Emek Ekseninde Kadınlarla Erkeklerin Hem Kendi İçlerindeki Hem de Kendi Aralarındaki Eşitsizlikler*

Mustafa Gültekin**

Esping-Andersen’in refah devleti üzerine olan çalışmasına (1990/2007) yönelik geliştirilen başlıca eleştirilerden biri, ailede kadınların ücretsiz çalışmasının refahın başlıca kaynağı olduğunu ihmal ettiğini ileri süren feminist eleştiridir. Söz konusu eleştiri, ücretli ve ücretsiz kadın emeğini bir bütün olarak ele almaksızın yapılan incelemelerin kadınların ve erkeklerin istihdama katılmaları bakımından oluşan eşitsizlikleri tam olarak kavrayamadığını iddia eder. Türkiye’de hâlihazırdaki refah rejimi neoliberal politikalarla uyumlu hale getirilen baskın aileselciliktir. Bu teorik tartışma çerçevesinde, bu çalışma, Türkiye’de 1980’lerden günümüze kadar, ücretli ve ücretsiz çalışan kadınlara ve erkeklere ve onların “eğitim durumu”, “medeni durum” ve “sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıkla” olan ilişkisine odaklanmıştır. Bu çalışma Türkiye İstatistik Kurumu verilerine dayanarak mütetekabiliyet analiziyle bu ilişkileri ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak, bu çalışma, kadınlarla erkeklerin hem kendi içlerinde hem de kendi aralarında eşitsizliklerin olduğu sonucuna varmıştır.

Anahtar Kelimeler: refah rejimi, ücretli ve ücretsiz emek, toplumsal cinsiyetçi iş bölümü, aileselcilik, eşitsizlikler

Inequalities Both Within and Between Women and Men in the Axis of Paid and Unpaid Labor in Turkey

One of the main criticisms against Esping-Andersen's study on the welfare state (1990/2007) is the feminist critique that it neglects women's unpaid work in the family as the main source of the welfare. This criticism suggests that studies without considering the paid and unpaid work of women as a whole fail to fully capture the inequalities in terms of the participation of women and men in employment. The current welfare regime in Turkey is a dominant familialism aligned with neoliberal policies. As part of this theoretical discussion, we focused in this study on paid and unpaid working women and men, and their relationship to "educational status", "marital status", "social security institution registration" in Turkey from the 1980s to the present day. This study revealed these relationships with the correspondence analysis based on the data from the Turkish Statistical Institute. In conclusion, this study concluded that inequalities exist between men and women as well as among themselves.

Keywords: welfare regime, paid and unpaid work, gendered division of labor, familialism, inequalities

Giriş

Türkiye’de AB uyum sürecinde gerçekleştirilen sosyal politika reformları uzun süredir devam eden cinsiyetçi politikaların çoğuna son verdi. Kadın istihdamını teşvik eden politikalar gibi söz konusu reformlardan bazıları kadınların eve dönmelerini destekleyen politikalardan farklı olarak kadının statüsünün değiştiğine dair bir hava yarattı (Kılıç 2008, 499). Buna karşın, Türkiye’de AKP hükümetlerinin iş başında olduğu bu dönem hem neoliberalizmin piyasacı mantığının hem de ataerkil ilişkilerin birbirini pekiştirdiği yeni bir refah rejiminin olduğu bir dönem olarak tanımlandı (Buğra 2017, 66). Bununla beraber, kadın emeğini merkeze alan bazı sivil toplum örgütleri söz konusu yeni refah rejiminin kadın emeği üzerindeki güvencesizleştirici etkileriyle mücadele etmeye başladı. Örneğin, kadın emeği ve istihdamı alanında çalışmalarını sürdüren bazı kadın aktivistler ve akademisyenler, kadının ev içi ve ev dışı emeğinin bütüncül bir biçimde ele alınmasını merkeze alarak kadınların söz konusu alanlarda maruz kaldıkları ayrımcılıkların üstesinden gelinmesine ilişkin politikalar üretmek amacıyla 2006 yılında KEİG’i kurdular (Makal ve Toksöz 2015, 9-17).

*Bu çalışmada Tübitak’ın 2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu kapsamında Ekim 2020-Haziran 2021 tarihlerinde Bordeaux Üniversitesi Centre Emile Durkheim’da yürütülmüş olan projenin hem teorik kısmından hem de istatistiksel analizlerin bir kısmından yararlanılmıştır.

**Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-9187-1431>, mustafagultekin2@gmail.com

Bu çalışma, Türkiye'deki refah rejimi bağlamında, 1980'lerden günümüze doğru ücretli¹ ve ücretsiz emek² ekseninde istihdam edilen kadınların ve erkeklerin hem kendi içlerindeki hem de kendi aralarındaki eşitsizliklerin “eğitim durumu”, “medeni durum” ve “sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıkla” olan ilişkilerinin nasıl bir yapıda olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, Türkiye'de işteki durumlarına göre hem kadınlarla erkekler arasında hem de kadınların ve erkeklerin kendi içlerinde eğitim durumu, medeni durum ve sosyal güvenceye kayıtlılık profillerine göre eşitsiz ilişkiler içerisinde olduğunu iddia etmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, Esping-Andersen'in belli kavramları merkeze alarak ürettiği refah devleti modellerine ve bazı feminist araştırmacıların kadınların ücretli ve ücretsiz ev emeği üzerinden Esping-Andersen'e yönelttikleri bazı eleştirilere yer verilip, sonrasında Türkiye'nin de dâhil olduğu refah modeline yer verilecektir. İkinci bölümde, Türkiye'de hem formel biçimde işgücü piyasasında çalışan kadınların hem de enformel biçimde ücretsiz çalışan kadınların geleneksel olarak sorumlu oldukları ev ve bakım işleri yüzünden karşılaştıkları eşitsizlikler üzerine cereyan eden bazı feminist yönelimli tartışmalar üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde, TÜİK'in (Türkiye İstatistik Kurumu) hanehalkı işgücü anketi mikro veri setine dayanarak ücretli olarak ve ücretsiz olarak kadınların ve erkeklerin -işteki diğer durumları ifade eden işveren, kendi hesabına çalışanları da analize dâhil ederek- eğitim durumları, medeni durumları ve sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıklarının “ilişkisel” bir yöntemle dayalı bir analiz tekniği olan “mütekabiliyet analizleri” yapılacaktır. Son olarak iki boyutlu “mütekabiliyet haritaları” oluşturulacak ve yorumlanacaktır. Gelecek bölümde, belirli bir çerçevedeki refah devleti modellerine ve bu tartışma bağlamında Türkiye'de geçerli olan refah rejimine değinilecektir.

Refah Modelleri ve Türkiye'nin Refah Rejimi

Esping-Andersen *Les trois mondes de l'État-providence* (Refah Devleti'nin Üç Dünyası) (1990/2007) adlı eseriyile³ kendisinden sonra gelen refah devleti literatüründe son derece etkili bir tartışma üretmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, refah devleti tartışmalarında Esping-Andersen'in geliştirdiği merkezi kavramlardan olan “meta-dışlaştırma”, “aileseleçilik”, “aile ağırlıklı olmaktan çıkış” ve “refah rejimleri” kavramsallaştırmalarına ve Esping-Andersen'in refah devletleri tipolojisine yer verilecektir. Sonrasında hem feminist yönelimli araştırmacıların Esping-Andersen'in sınıflandırmasına yöneltilen eleştirilerden bazılarını hem de Esping-Andersen'in üçlü sınıflandırmasının dışında bir model olarak literatürde yer edinen ve Türkiye'nin de dâhil edildiği Güney Avrupa refah modeline değinilecektir.

Esping-Andersen'e (2007, 35) göre kapitalist öncesi toplumlarda hayatlarını iş gücünü satarak sürdüren çalışanların çok az bir kısmı metalaşmıştır. Kapitalist piyasalar hâkim hale geldiğinde bireylerin refahı tamamıyla içine girdikleri para ilişkisine bağlı hale gelmiştir. Bu bağlamda, Esping-Andersen “meta-dışlaştırma”yı; “bir hizmete bir hak olarak erişildiğinde ve bir kişi var olma araçlarını piyasaya bağlı olmaksızın sürdürdüğü zaman meydana gelmektedir” (Esping-Andersen 2007, 35) olarak tanımlamaktadır. Esping-Andersen'e (2007, 36) göre meta-dışlaştırma hakları çağdaş refah devletlerinde farklı biçimde gelişme göstermiştir.

Esping-Andersen söz konusu çalışmasında sosyal haklar ve tabakalaşma biçimleri üzerinde devlet, piyasa ve aile arasındaki düzenlemelere odaklanarak Batı toplumlarındaki farklı düzenlemeleri tespit etmeye çalışmıştır. Esping-Andersen'de üç tip refah devleti mevcuttur. İlk tip, mütevazı sosyal güvence planlarına dayanan liberal refah devleti tipidir. ABD, Kanada ve Avustralya bu tipin ilk örneklerini oluşturmaktadır. İkinci tip refah devletlerine ise Avusturya, Almanya, Fransa ve İtalya ülkeleri girmektedir. Söz konusu muhafazakâr ve korporatist refah devletlerinde piyasa ve metalaştırma liberal refah devletlerinde olduğu gibi öne çıkmamaktadır ve geleneksel aile değerlerinin muhafazası önem taşımaktadır. Üçüncü tip olan sosyal demokrat refah devleti ise evrensellik prensibi ve sosyal hakların meta-dışlaştırılmasının olduğu ülkelerden meydana gelmektedir (Esping-Andersen 2007, 41-42).

Esping-Andersen'in çalışmalarında refah rejimi terimi, “refahın devlet, piyasa ve aile arasında karşılıklı bağımlılık içinde ve birleşik şekilde üretilme ve paylaşılma yöntemi olarak tanımlanır” (Esping-Andersen 2018, 36-37). 1990'lardan itibaren Esping-Andersen'in refah devleti tipleri ve refah rejimi çerçevesinde birçok verimli tartışma meydana gelmiş ve bu da Esping-Andersen'in ileriki yıllarda bu tartışmalarda yöneltilen eleştiriler üzerine teorisi üzerine tekrar düşünmesine yol açmıştır (bkz. Esping-Andersen 2018; Esping-Andersen 2011).

Esping-Andersen'e yönelik eleştiriler özellikle kadınların ücretsiz çalışmada ailedeki başlıca rolünü ve diğer enformel ağların refahın sağlayıcı olmasındaki rolünü ihmal etmesinde yoğunlaşmıştır (Lewis 1997;

Bonoli 1997). Bununla birlikte, kendisine getirilen bazı eleştirilerden sonra Esping-Andersen, “kadınların ücretsiz ev işinin her yerde refahın başlıca kaynağı olarak kaldığı, ailenin üretici olma durumunun asla son bulmadığı eleştirisini tek başına en zorlayıcı eleştiri” (Esping-Andersen 2018, 38) olarak onaylamıştır. Bu bağlamda Esping-Andersen pek çok feminist yazarın bu durumun kadınları ya metalaşma öncesi konumlarına hapsettikleri ya da en iyi ihtimal olarak taşıdıkları çifte yükü azaltmak için çok fazla bir şey yapılmadığı tezini hatırlatmıştır ve söz konusu kavramın refah devletleri kadınların metalaşmasını teşvik etmedikçe yararsız kalacağı tezine göndermede bulunarak “metalaşmanın sınırlandırılması” kavramını yeniden düşünme fırsatı bulmuştur (Esping-Andersen 2018, 50).

Esping-Andersen, birçok kadının pozisyonunun metalaşma öncesinde olduğunu ve kendilerine sağlanan refahın buldukları aileden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Aynı zamanda birçok kadının piyasaya bağımlılığının karşı kutbunun kadınların ailelerine tabiiyetleri olduğunu altını çizmekte ve nihai olarak kadının bu tabiiyetten çıkmasının yolunun kadına sağlanan refahın “aile ağırlıklı olmaktan çıkmaktan” geçtiğini (Esping-Andersen 2018, 51) vurgulamaktadır.

Ayrıca, aileye ağırlık vermenin karşısı “aile ağırlıklı olmak”tan çıkıştır. Bu anlayış bireylerin ailelerinden bağımsızlıklarını arttıran ve ekonomik kaynaklar üzerindeki hâkimiyetlerini aileye bağımlı olmaksızın asgariye çıkaran politikaları tarif etmektedir. İskandinav refah devletleri diğer refah devletlerine nazaran kadının bağımsızlığının azamiye çıkarıldığı devletlerdir. Liberal rejimdeki piyasanın sağladıklarına alternatif bir gelir desteği sundukları için bu rejimden de ayrılır. Muhafazakâr-korporatist rejimlerle karşılık çok daha belirgindir. İskandinav refah devleti kadının ailevi yüklerinden bağımsızlaşması için tam zamanlı hayat boyu katılımını teşvik ederken, muhafazakâr-korporatist rejimler evi geçindiren erkeğin gelir garantileri yoluyla metalaşmanın sınırlanmasına muhalif değildir. Bu anlayış kadının erkeğe bağımlılığını garanti altına alan ataerkil güç ilişkilerini de yeniden üretmenin bir yoludur (Saraceno 1996; Bettio ve Villa 1995 akt. Esping-Andersen 2018, 52).

Esping-Andersen, özellikle feminist araştırmacıların çalışmasına yönelik eleştirilerinin haklılıklarını gözeterek gerçekleştirdiği *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak* (2011) adlı çalışmasında, on yıllar içinde yaşanan büyük dönüşümler ile çiftler arasında geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin sürdüğünün altını çizmektedir. Buna karşın, cinsiyete dayalı toplumsal iş bölümünün aşınmakta olduğunu da ileri sürmektedir (Esping-Andersen 2011, 19-20). Ayrıca Esping-Andersen, ev içi üretimde toplumsal cinsiyetin eşitlenmesine doğru bir eğilim olmasına karşın, söz konusu eğilimin yavaş olduğunu ve bunun özellikle eğitim seviyesi yüksek olanlar için geçerli olduğunu belirtmektedir (Esping-Andersen 2011, 27).

Türkiye’nin hangi refah modeli içerisinde yer aldığıyla ilgili tartışmaya Esping-Andersen’e yönelik getirilen eleştirilerden ve özellikle onun üçlü sınıflamasına dâhil edilmeyen Güney Avrupa ülkeleriyle ilgili bazı tartışmalarla devam etmek mümkündür.

Esping-Andersen’in üçlü refah devleti sınıflamasına dâhil edilmeyen Güney Avrupa ülkeleri özgün bir refah modeli olarak 1990’lardan itibaren dile getirilmeye başlanmıştır (Ferrera 2018; Gough 2018; Mingione 2018; Bonoli 1997). Esping-Andersen’in üçlü refah devleti sınıflamasının dışında yer alan ve İspanya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan’ın içinde yer aldığı kendine özgü ortak özellikleri içeren Güney Avrupa refah modeli 1990’ların ortasından itibaren literatüre dâhil edilmiştir. Güney Avrupa modelinin kendine özgü nitelikleri Ferrera tarafından; toplumun farklı grupları arasında gelir desteği eşitsizliği, sağlık sisteminde evrensel nitelikli ulusal sağlık hizmetlerinin kısmılığı, refah devletinin cılızlığı ve klientalist ve patronaj ilişkilerinin güçlü olması olarak ortaya konmuştur (Ferrera 2018, 218). Ayrıca Ferrera bu temelden hareketle, Güney Avrupa ülkelerinin ortak olarak paylaştıkları bazı sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel etmenleri; geri kalmışlık, ikili sektörel ve bölgesel yapılar, aile üyeleri ve yakın çevreyle yüksek dayanışma, din ve otoriteryanizm karşısında marjinalleştirilmiş bir sol olarak sıralamaktadır (Ferrera 2018, 218).

Güney Avrupa refah modeline benzerlikleri olan ülkelere biri olarak gösterilen Türkiye de literatürde söz konusu model içerisinde tartışılmaya başlanmıştır (Gough 2018; Buğra ve Keyder 2006; Buğra 2017). Türkiye’de Güney Avrupa’nın refah rejimlerine benzer biçimde “eşitsiz bir korporatizm” ve korporatist yapının dışında kalan sosyal güvencesiz birçok çalışanı ve özellikle kadınları kocalarına veya babalarına bağımlı kılan bir sosyal güvenlik sistemi mevcuttur (Buğra 2006; Buğra 2017). Türkiye’nin sosyal güvenlik sistemi Güney Avrupa ülkelerindeki gibi (İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan) hiyerarşik bir yapıdadır. Sağlık ve emeklilik sistemine giriş genellikle formel istihdam alanında çalışan prim ödeyen bireyler için düzenlenmiştir. Formel sosyal güvenlik sisteminin içinde kalanların tüm dönemlerde küçük bir azınlığı oluşturduğu üçlü yapı üç ayrı

vatandaşlık rejimini içeren eşitsiz bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmuştur. Ayrıca, tarım kesimi ve enformel sektör çalışanları vatandaşlık statüsünün dışında bırakılmıştır (Buğra ve Keyder 2003; Buğra 2006, 387-388).

Ayrıca Güney Avrupa ülkelerindeki gibi, Türkiye'deki mevcut sosyal güvenlik sistemi kendi hesabına çalışanlar, ücretsiz aile işçileri ve enformel istihdamın çok önemli olduğu bir piyasa yapısıyla bir arada var olur.⁴ Emek piyasasının mevcut durumu dolayısıyla, resmi sosyal güvenlik sistemi sosyal korumayı sağlama konusunda büyük ölçüde yetersiz kalır ve Güney Avrupa ülkelerindeki gibi risk durumlarında aile merkezi bir konuma sahiptir (Buğra ve Keyder 2006, 212). Üstelik Güney Avrupa modeli içerisinde yer alan İspanya'da aileselci refah rejiminde çalışan kadınların hem iş hayatını hem de ev ve bakım işlerini uzlaştırmaya yönelik çabaları onların "süper kadınlar" olarak nitelendirilmelerine yol açmıştır (Moreno 2018).

Türkiye'de güvencesizleşme süreçlerinde kadınlar genellikle enformel sektörde veya ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edildiklerinden, babalarının veya kocalarının sosyal güvenlik sistemine bağlı kalmaktadırlar (Dedeoğlu ve Elveren 2017, 35). Kadınların istihdama düşük seviyelerde katılmalarının ardındaki temel faktörlerin evlilik ve çocuk sahibi olmak olduğu yapılan araştırmalarda kendini göstermektedir. Böylece bu yapı evli ve bekâr kadınları sigortalı eş veya kocasına bağımlı bir konuma itmekte ve böylece Türkiye'de aile kurumunun güçlü biçimde sosyal sigorta sağlayıcısı işlevi gördüğü belirtilmektedir (Öztañ 2014, 179). Ayrıca, Türkiye'de eşi vefat eden ve boşanan kadınların büyük bir çoğunluğunun geçmiş yaşamlarına göre gelir kaybına uğradıkları ve bu kadınların bir bölümünün yoksullaştığı görülmektedir (Özar ve Yakut-Çakar 2011, 10). Özellikle düzenli geliri olmayan kadınlar arasında evli olmama ya da aile yanında yaşamama hali en güvencesiz ve en kırılgan konumlardan biri haline gelmiştir (Lordoğlu 2018, 73). Ayrıca evli olmayan, eşinden ayrı yaşayan ya da boşanmış yoksul kadınlar dul kadınlarla benzer zorluklarla karşılaşsa bile, sosyal yardım programından yararlanamamaktadırlar. Bu sosyal politika çerçevesinde boşanmış kadınlar ideal aile anlayışını zarara uğratan kadınlar olarak görülmekte ve böylece yardımı hak eden yurttaşlar kategorisinden dışlanmaktadırlar (Özar vd., 2012, Öztañ 2014, Yılmaz 2012, akt. Lordoğlu 2018, 75).

Literatürde Güney Avrupa modelini Akdeniz Refah Devletleri olarak daha geniş bir uluslar ailesi içerisinde analiz eden çalışmalar vardır (bkz. Gal 2010). Genişletilmiş Akdeniz refah devletleri ailesine Güney Avrupa refah modelinde yer alan devletlere ek olarak Kıbrıs, İsrail, Malta ve Türkiye eklenmiştir (Gal 2010, 95). Bu ülkeler arasındaki ortak özellikler şu şekildedir: Geç endüstrileşme, otoriteryan idare, dinin, ailenin ve klientalistik ilişkilerin etkililiği. Söz konusu özelliklerin neticesinde; kaynak kıtlığı, yoksullar için güçsüz devlet, refah kaynağı olarak ailenin ve dini teşkilatların gücü, kadınların iş piyasasına düşük katılımı ve sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin süregelmesi eğilimleri kendini göstermektedir (Gal 2010, 96).

Feminist Yönelimli Bazı Araştırmalarda Toplumsal Cinsiyetçi İş Bölümündeki Eşitsizlikler

Türkiye'de kadınların ücretli çalışması üzerine yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçlardan birisi kadın emeğinin bir bütün olarak değerlendirilmesi zorunluluğu ve ücretli ve ücretsiz emek arasındaki ayrımın önemsizleştirilmesidir. Türkiye'de kadın emeğine yönelik feminist yönelimli çalışmaların öncülerinden olan Ferhunde Özbay, kadın emeğinin ücretli ve ücretsiz ev içi emek birlikte ele alındığında ancak doğru biçimde analiz edilebileceğini vurgulamaktadır (Özbay 2019, 153-178, 179-196, 197-213).

Hochschild ve Machung'un *The Second Shift*⁵ (1989/2012) adlı ortak çalışmasında başlıktaki kavram ücretli emeğin karşısında kadınların ve erkeklerin evdeki ücretsiz yükünü ifade etmektedir. Sanayi devrimi sonrası sosyal devrimin ürettiği gerilimler kadınların erkekler gibi hem evde hem de dışarıda çalışmasını engellemiştir. Günümüzde devam eden bu gerilim bağlamında yazarlar evli çiftlerin ikisinin de evde yüklenmek zorunda oldukları ücretsiz iş yüküne odaklanmışlardır (Hochschild ve Machung 2012, 13).

Türkiye'de Savran'ın "ücretli emeğin görünmezliği" üzerindeki tespitleri ücretli emek ve ücretsiz emeğin birbiriyle olan kopmaz bağını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Savran, Marx'ın ücretli emek analizinde kadının yeniden üretim sürecindeki rolünü ıskalamasını (Acar-Savran 2002, 170) ve Delphy'nin ev içi emeği ev dışı ücretli emekle bir bütün olarak görememesini (Acar-Savran 2002, 161) eleştirir ve ev emeğinin görünmezliğini aşmanın aslı yollarından bahseder: Ona göre ev ve bakım işlerinin değerinin ortaya konması, görünür kılınması ve ev içi emekle ev dışı emeğin bir bütün olarak ele alınması, ücretli bakım işlerinin nitelikli iş statüsüne yükseltilmesi, erkeklerin bu işlere özendirilmesi ve eğitim düzeyinin yükseltilmesine ilişkin kamusal politikalar ev içindeki toplumsal cinsiyetçi iş bölümünü aşındırma gücüne sahiptirler (Acar-Savran 2002, 204). Ayrıca Savran ev eksensli işlerin ücretsiz emek olarak adlandırılmasının iyi niyetli olmadığını ve kavramın içinin boşaltılmasının patriyarkal ilişkinin çelişkili karakterini görünmez kıldığını iddia etmektedir (Acar-Savran 2012, 9-10, 12). Ecevit'e (2017, 15-16) göre Türkiye'de sosyal politika alanındaki hâkim düşünce kadınların mevcut

buldukları alanda tutulması ve korunmasıydı ve buna yönelik geliştirilen sosyal politikalar da bu anlayışı doğrulamış ve meşru görmüştü. Tüm bu hâkim anlayışa karşın söz konusu anlayışın ötesine geçmeye çalışan feminist literatür 1980'lerin ortasından itibaren uzun yıllar kadınların işgücüne düşük katılımının nedenlerini aramaya ve bunun nasıl arttırılacağına kafa yordular. Ayrıca kadınların, işe kabul edilme, işsizlik, çalışma ve emeğinin ücretlendirilmesi koşullarının erkeklerden farklı olduğunu ortaya koyarak işgücü piyasasının toplumsal cinsiyetten bağımsız olmadığını savundular.

Emeğin bütünlüğüne ilişkin literatür Türkiye'de kadın ve erkeklerin ücretli ve ücretsiz emeğe ayırdıkları zamanda önemli bir cinsiyet eşitsizliğinin de olduğunu ortaya koymaktadır. Memiş, Öneş ve Kızıllırmak'a (2017, 178) göre Türkiye'de kadınların çoğunun toplam mesaiseri karşılıksız emek faaliyetiyle geçerken, erkekler toplam mesailerinin çoğunu ücretli çalışmaya ayırmaktadırlar. Ayrıca evli kadın ve erkeklerin ücretli çalışmaya büyük bir zaman ayırdıkları çift gelirli ailelerde bile bu durum değişmemekte, kadınlar eşlerinden daha fazla karşılıksız çalışmaya zaman ayırmaktadırlar. Üstelik söz konusu kadınların hem ortalama olarak mesailerinin yarısından fazlasını karşılıksız çalışmaya ayırdıkları hem de ortalama olarak erkeklerden daha fazla toplam iş yüküne sahip oldukları görülmüştür. Yazarların bir diğer ortak çalışmasında en az bir bireyin istihdamda olduğu hanelerde yoksulluğun yükünün artarak ücretsiz iş yüküne dönüştüğü ve bu iş yükünün de daha çok kadına yüklendiği ortaya konmuştur. Ayrıca her iki ebeveynin çalıştığı hanelerde erkeklerin azalan ücretli iş zamanını telafi etmek için ücretsiz iş yüküne desteğinin yetersiz olduğu ortaya çıkarılmıştır (Öneş, Kızıllırmak ve Memiş 2015, 140). Ev içi ücretsiz emeği "zaman" üzerinden araştıran bir diğer çalışmada kadınların işgücüne katılsalar bile eşlerinden 3,8 kat ücretsiz emek sunumunda buldukları ve çalışan kadınların gelir yoksulu olmaları bile zaman yoksulu oldukları ortaya konmaktadır. Ayrıca, kadınların eğitim ve gelir düzeyleri arttıkça ücretli emek sunumları artmakta, ücretsiz emek sunumlarının azalmakta olduğu görülmüştür (Ekiz Gökmen 2017, 1981).

Türkiye'de COVID-19 salgını sırasında erkeklerin ve kadınların karantina altındaki zaman kullanımını analiz eden bir çalışma, evden çalışmaya geçen erkeklerin ücretsiz işlere katılımını arttırdığı ve kadınların ücretsiz işlerindeki görece artışın cinsiyet farkını daha da arttırdığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, kadınlar arasında eğitim ve istihdam durumuna göre ücretsiz çalışmadaki eşitsizliklerin azalmış olduğunu ortaya koyarak (İlkkaracan ve Memiş 2021) pandeminin kadınların maruz kaldıkları koşulları yakınlaştırdığını göstermiştir.

Walby'nin özel patriyarka ve kamusal patriyarka kavramsallaştırmasından hareket eden Toksöz'e (2017, 113) göre Türkiye'de özel ve kamusal patriyarkanın kadınların işgücü piyasasına dâhil olması üzerindeki etkisi toplumsal sınıfa, dini inanca ve etnisiteye göre değişkenlik göstermektedir. Kentlerde eğitimli ve uzman mesleklerde çalışan orta ve üst sınıflardan olan kadınlar için evlilik; iş hayatından kopmalarına ya da mutsuz bir evliliği sürdürmek zorunda olmamalarına yol açarken, alt sınıftan kız çocukları ilköğretim ve orta öğretimden sonra yükseköğretime erişme fırsatı bulamadığından evlilik ve ev kadınlığına katlanmaktan başka çare bulamamaktadırlar. Buna karşın, kırdaki kadınlar eğitim düzeyinden bağımsız olarak tarımsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken, kentteki düşük eğitim seviyesindeki kadınlar işgücü piyasasının dışında kalmaktadırlar. Erkeğin evin geçimini sağlayamaması durumunda ise kadınların bulabildikleri işler atölye tarzı küçük işletmelerde veya hizmet sektöründe düşük ücretli vasıfsız işler olmaktadır. Ayrıca Toksöz'e (2017, 115) göre Türkiye'de erkekler eğitim seviyelerinden bağımsız olarak işgücüne dâhil olurken, kadınların eğitim düzeyi ile işgücüne katılımı arasında güçlü bir ilişki mevcuttur. Kadınlar düşük eğitim seviyesinde olduklarında işgücü piyasasına sınırlı katılırken, yükseköğretim düzeylerinde ise erkeklere yakın katılım oranlarına ulaşmaktadırlar.

Eğitim, medeni durum ve cinsiyet kategorileri çerçevesinde kadınların işgücüne katılım oranlarındaki verileri değerlendiren İlkkaracan'a (2010) göre 20-44 yaş aralığındaki tüm evli erkeklerde tüm eğitim seviyelerinde işgücüne katılımında bir fark yok iken, aynı yaş aralığındaki evli kadınlarda istihdama katılma farkı her eğitim düzeyinde eşittir. Ayrıca üniversite düzeyinde bile kadınlarda 25,5 puanlık bir fark mevcuttur. Bu fark evlilikle beraber üniversite bitirenler içinde evlilik ve çocukla birlikte kurumsallaşmış cinsiyetçi iş bölümünün tezahürü olarak ortaya çıkmıştır (İlkkaracan 2010, 38-39).

Türkiye'de devletin Cumhuriyet sonrası uygulamaya koyduğu cinsiyet eşitliği reformları kırsal alanlardan ziyade kentsel alanlardaki şehirli kadınlarla sınırlı kalmıştı. Ayrıca sınıf, din ve cinsiyet alanındaki eşitsizlikler devam etmekteydi ve Cumhuriyet'in eşitlikçi yaklaşımı mevcut eşitsizlikleri kamusal/özel alan ayrımı, kalkınma ve modernleşme problemi olarak algılıyordu (Acar ve Altunok 2009, 12). Kemalist dönemden Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleri dönemine kadar uygulanan sosyal politikalara bakıldığında genel itibariyle kadınların çoğuna biçilen rol ev ve bakım işlerinin kadınların aslı işi olduğudur.

Dedeoğlu'na (2017, 219) göre kadının toplum içindeki rolleri sadece ev işleri ve çocuk/yaşlı bakımıyla sınırlı kalmamakta, akrabalık ve hemşehricilik gibi bağların devam ettirilmesi noktasında da ekstra görevler yüklenmek zorunda kalmaktadır. Böylece, söz konusu kadınların işgücüne katılımı düşük seviyelerde kalmakta ya da bu katılım da enformel ve ev eksenli çalışma biçimlerinden sadece geçmektedir. Dedeoğlu'na (2017, 223) göre Türkiye'de bakım hizmetleri çoğunlukla evde kadınlar tarafından yapılmaktadır. Özellikle 7 yaşına kadar çocuk bakımı kadınlar tarafından üstlenilmektedir. Dedeoğlu, Şahankaya Adar ve Sıralı'nın çalışmasına (2021, 7) göre çocuk bakımı konusunda kurumsal hizmetlerin geriliği Türkiye'de kadın istihdam oranlarındaki düşüklüğü açıklayan en önemli nedenlerden biridir. Ücretsiz bakım ve ev işlerinden sorumlu olan kadınlar yaşamlarının ortalama on yılını bu hizmetlere harcamaktadırlar. Ücretsiz bakım işlerinde kadınların harcadığı zaman çocukların mevcudiyetiyle daha da fazlaşmaktadır. 2018 yılında 0-5 yaş aralığında çocuğu olan anneler (%47,6), babalar (%87,9) ve baba olmayanlarla (%78,2) ve çocuğu olmayanlarla mukayese edildiğinde istihdama en az katılan kesimi oluşturmaktadırlar.

Durmaz (2018) çalışmasında Esping-Andersen'in *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak* (2011) adlı eseri üzerinden Türkiye'de kadınların değişen rollerini TÜİK istatistikleri yardımıyla incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre kadınlar çoğunlukla yarı zamanlı, kayıt dışı ve süreklilik arz etmeyen işlerde istihdam edilmişlerdir ve işteki durumları ise çoğunlukla ücretsiz aile işçisi ve ücretli/yevmiyeli statüsündedir (Durmaz 2018, 95). Türkiye'de yükseköğretimli bireyler için homogaminin⁶ yaygınlaştığı, kadın hane reisli ailelerin sayısında bir artışın olduğu ve gelir grupları arasındaki gelir makasının kadınlarda daha çok açıldığı görülmüştür. Ayrıca kadınlar arasındaki farklılaşmanın erkeklere nazaran daha çok açılmasının Türkiye'de Esping-Andersen'in dediği anlamda bir değişim yaşandığına işaret ettiğini ve henüz bir devrimin çok başlarında olduğunu belirtmiştir (Durmaz 2018, 96).

Buğra, Esping-Andersen'in yaptığı üçlü sınıflandırmaya yöneltilen eleştirilerden birini temsil eden Güney Avrupa refah modeli içerisine Türkiye'yi yerleştirmiştir (Buğra 2017, 51-55). AKP döneminde Türkiye'deki refah rejiminin karakteri üzerine eğilen Buğra'ya (2017, 66-67) göre ekonomik program açısından liberal, sosyal açıdan ise muhafazakâr Ak Parti hükümetinin benimsediği sosyal bakım ve yardım mekanizmaları, aileye yönelik güçlü bir vurgu ve İslami hayırseverlik geleneklerine çağrı ile karakterize edilir. Söz konusu politikalar kamu-özel-STK ortaklıklarıyla uyum içindedir. Ayrıca sosyal bakım ve yardım rejimi kadının işgücü piyasasına düşük katılımını arttırmayla ilişkilidir. Ailelerinde yaşlı ve engelli bireylerin bakım sorumluluğunu üstlenen kadınlara ücret ödenmeye başlanmıştır. Bu sosyal politika Türkiye'nin refah rejiminde ailenin hem temel bir refah sağlayıcı olduğunu pekiştirmekte hem de neoliberal bir sosyal politika örneği olarak bakım hizmetlerine yönelik harcamaları azaltmaktadır. Örneğin, Toksöz'e (2017, 117) göre Türkiye'de kentsel alanlarda çalışan ve 6 yaşından küçük çocuğa sahip olan kadınların dörtte üçü çocuklarının bakımını hanelerinde ya kendileri ya da yakın akrabalarından destek alarak halletmeye çalışmaktadır. Ayrıca kurumsal bakım hizmetlerinden istifade eden ya da bakıcı çalıştıranların oranı beşte bir düzeyinde değildir.

Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği

Sosyal bilim araştırmalarındaki yöntem sorunu "sosyal dünyanın" nasıl bir sosyo-ontolojik yapıya sahip olduğuyla doğrudan ilgilidir. Son yıllarda sosyal bilimlerde toplumsal olguları kendi kendisiyle açıklayan tözcü (substantivist) açıklama modellerinin yoğun eleştiriler aldığı ve ilişkisel modellerin güç kazandığı gözlenmektedir (Emirbayer 2012). Karl Marx *Grundrisse* adlı eserinde toplumun bireylerden ibaret olmadığını, bireylerin içinde buldukları bağların ve bağıntıların toplamını oluşturduğunu ifade ederken (Wacquant 2003, 25) ilişkisel bir bakış açısını ortaya koymaya çalışmıştır.

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu kullandığı analiz tekniğiyle ilgili şöyle bir açıklama yapar: "Çoklu regresyon çözümlemesi yerine daha çok correspondence (mütekabiliyet/karşılıklık) çözümlemesini kullanmamın nedeni, bu tekniğin felsefesinin, bana göre, toplumsal dünyanın gerçekliğine tam olarak karşılık gelmesidir. Bu benim alan nosyonuyla yapmaya çalıştığım gibi, bağıntı terimleriyle düşünen bir tekniktir" (Bourdieu ve Wacquant 2003, 80). Örneğin Bourdieu *Ayrım* (2015) adlı eserinde, Fransız sosyal alanında estetik beğeni ve onlarla ilgili hayat tarzlarının farklı hacim ve yoğunluklarda ekonomik sermaye ve kültürel sermayeye sahip olan aktörlerde keskin biçimde farklılaştığını ilişkisel bir teknik olan mütekabiliyet analizi ile keşfetmiştir.

Mütekabiliyet/uyum analizinde varyans terimi yerine "inertia" (atalet) terimi kullanılmaktadır. "Toplam inertia" terimi, profil noktalarının merkeze olan mesafesinin bir ölçüsünü ifade etmektedir. Ayrıca, mütekabiliyet analizinde "bir nokta", analizdeki değişkenlerden birinin kategorisi olarak tanımlanmaktadır (Dolgun ve Alpar

2013, 372-373). Örneğin, bu çalışmada “okuma yazma bilmeyen” kategorisi, “eğitim durumu” değişkeninin bir kategorisini temsil etmektedir.

Mütekabiliyet analizi veri indirgeme tekniklerinden biridir. Mütekabiliyet haritası -birinci ve ikinci boyutta yer verilen yüzde değerleri- toplam eylemsizliğin o boyut tarafından ne kadar açıklandığını göstermektedir. Mütekabiliyet haritasının ilk boyutu toplam inertia'nın büyük kısmını, ikinci boyut ise daha az bir kısmını açıklamaktadır (Dolgun ve Alpar 2013, 376). Uyum analizi yapılırken satır profilleri satır noktalarında, sütun profilleri sütun noktalarında temsil edilmektedir. Genel ortalamada profilden sapmalar dikkate alınarak nokta-profil pozisyonları belirlenmekte ve mütekabiliyet haritalarında (veya biplotta) görüntülenmektedir. Benzer profiller birbirine yakın konumlarda, karşıt profiller uzak konumlarda temsil edilmektedir (Güvenç ve Kirmanoğlu 2009, 10).

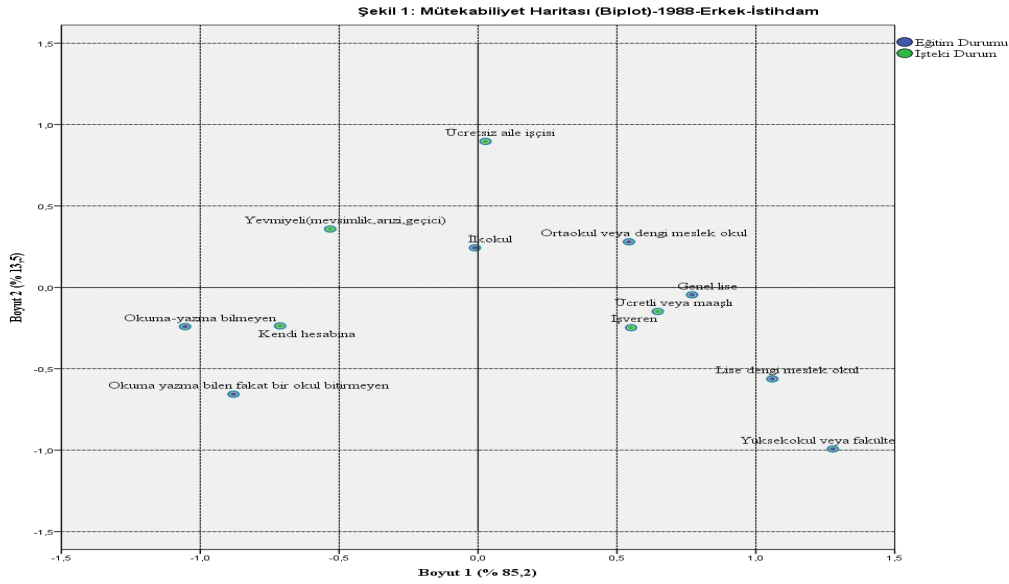
Verilerin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi

İlk olarak, SPSS 22.0 programı aracılığıyla, TÜİK'in hanehalkı işgücü anketi mikro veri setiyle, 1988, 2003 ve 2019 yıllarında erkeklerin ve kadınların ayrı ayrı “eğitim durumları” ve “işteki durumları” arasındaki ilişkisellikleri gösteren mütekabiliyet analizlerinden yola çıkarak mütekabiliyet haritaları oluşturulacaktır. Söz konusu yılların tercih edilmesinin ana sebebi şöyle açıklanabilir: 1988 yılı TÜİK'in düzenli olarak hanehalkı işgücü anketi tuttuğu yıl olduğu için seçilmiştir. 2019 yılı en güncel verilerden biri olması ve değişimleri ya da düzenlilikleri geniş bir zaman diliminde görebilmemiz dolayısıyla seçilmiştir. 2003 yılı ise 1988 ve 2019 yıllarının neredeyse tam ortası sayılabilecek bir yıl olması dolayısıyla analiz için tercih edilmiştir. İkinci olarak, aynı program aracılığıyla ve aynı veri seti üzerinden 1988, 2003 ve 2013 yıllarında erkeklerin ve kadınların “medeni durumları” ve “işteki durumları” arasındaki ilişkisellikleri ifade eden mütekabiliyet analizlerinden yola çıkarak mütekabiliyet haritaları oluşturulacaktır. Son olarak, 2000 ve 2019 yıllarında, erkeklerin ve kadınların “işteki durumları” ve “sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıkları” arasındaki ilişkisellikleri temsil eden mütekabiliyet analizlerinden hareket ederek mütekabiliyet haritaları oluşturulacaktır.

Eğitim Durumu ve İşteki Durum İlişkisi

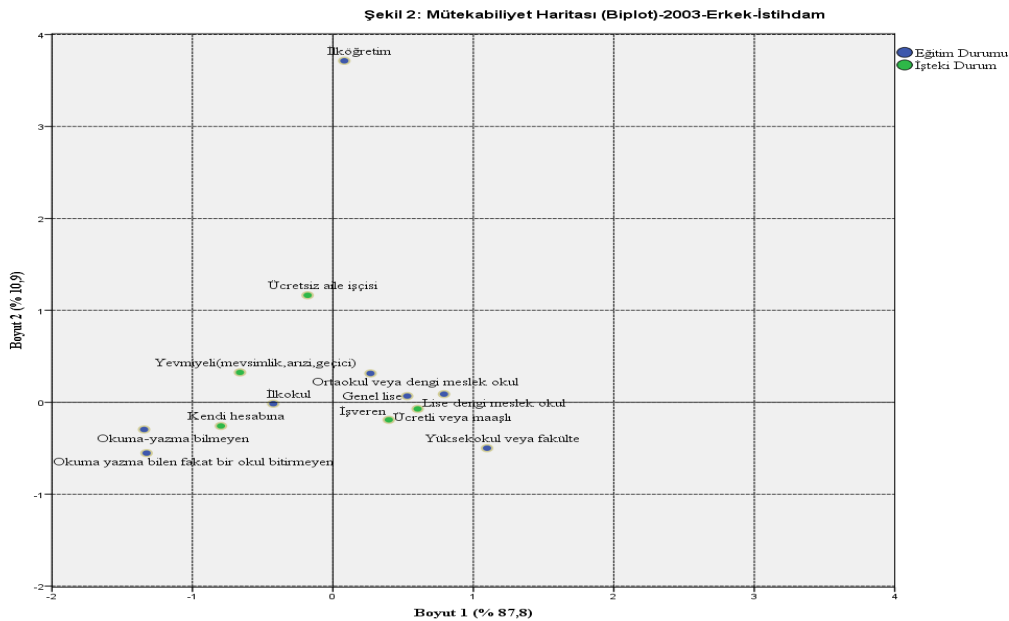
1988 yılında eğitim durumu değişkeni 7 kategoriye, işteki durum değişkeni ise 5 kategoriye ayrılmıştır. Eğitim durumu değişkeninin kategorileri; okuma yazma bilmeyen, okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen, ilkökul, ortaokul veya dengi meslek okul, genel lise, lise dengi meslek okul, yüksekokul veya fakültedir. İşteki durumu değişkeninin kategorileri; ücretli veya maaşlı, yevmiyeli (mevsimlik, arızı, geçici), işveren, kendi hesabına, ücretsiz aile işçisidir.

1988 yılında, mütekabiliyet haritasında (Şekil 1) genel lise, lise dengi meslek okul, ortaokul dengi veya meslek okul ve yüksekokul veya fakülte eğitim seviyesindeki erkekler ücretli veya maaşlı işe ve işverene görece en yakın çalışanlardır. Buna karşın, okuma yazma bilmeyen ve okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen erkekler -yani eğitim seviyesi en düşük profiller- kendi hesabına çalışmayla çok yakın ilişkilidir. İlkokul profilindeki çalışan erkeklerin tüm iş durumlarıyla ilişkisi vardır. Ücretsiz aile işçisi ve yevmiyeli çalışanların ilkökulla ve ortaokul veya dengi meslek okulla yakın ilişkisi vardır.

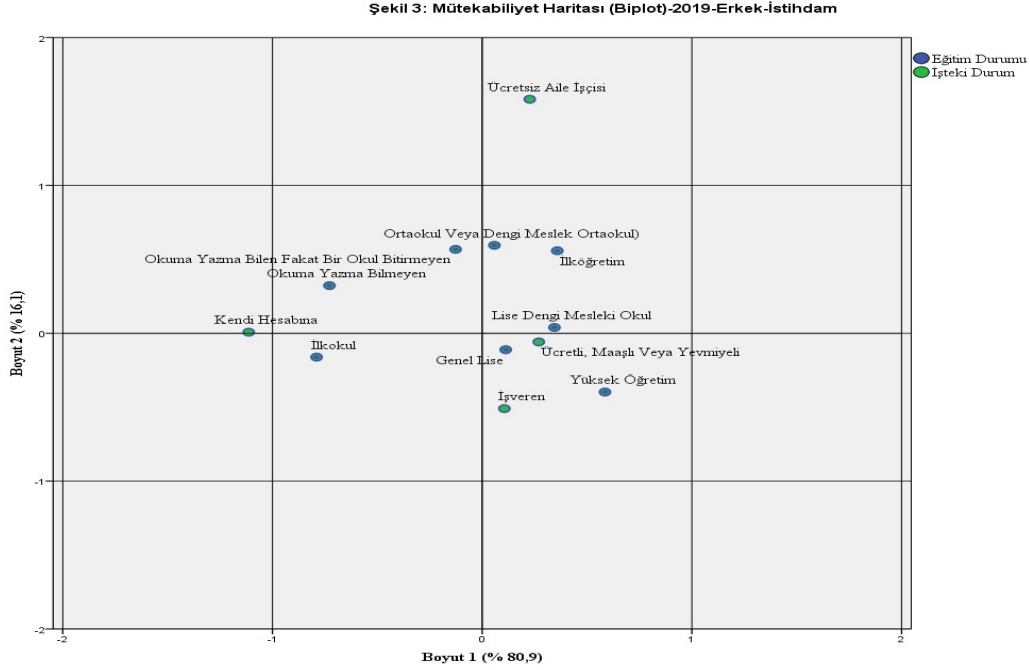
Kaynak: 1988 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

4306 sayılı kanun gereğince 1997-1998 eğitim öğretim yılı itibarıyla Türkiye’de ilköğretim zorunlu 8 yıla çıkarılmıştır. Dolayısıyla haritada (Şekil 1) sadece ilköğretim seviyesi bulunmaktadır. Bu yıldan itibaren hem ilköğretim hem de ilköğretim seviyesi ayrı kategoriler olarak istatistiklerde yer almıştır. 1988 yılında çalışan erkeklerin eğitim durumu ile işteki durumlarını gösteren ilişkiyi 2003 yılındaki erkeklerin eğitim durumu ile işteki durumlarını gösteren mütakabiliyet haritasında (Şekil 2) neredeyse tekrarlanarak kendini yeniden üretmiştir. Göze çarpan tek farklılık ise lise dengi meslek okul profilinin 2003 ve 2019 yıllarında ücretsiz aile işçiliğine 1988 yılına göre biraz daha yaklaşmış olmasıdır.

Kaynak: 2003 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

1988 ve 2003 yılında birbirini neredeyse tekrar eden ilişki yapı 2019 yılında da çalışan erkeklerin eğitim durumu ve işteki durumu arasındaki ilişkiyi gösteren mütakabiliyet haritasında (Şekil 3) kendini yeniden üretmiştir. Tek farklı gibi görünen ilköğretim profilindekilerin 2003 yılında en yakın ilişkide oldukları kendi hesabına çalışanlarken, 2019 yılında ücretli, maaşlı veya yevmiyeli profile en yakın konuma geçmiş olmalarıdır.

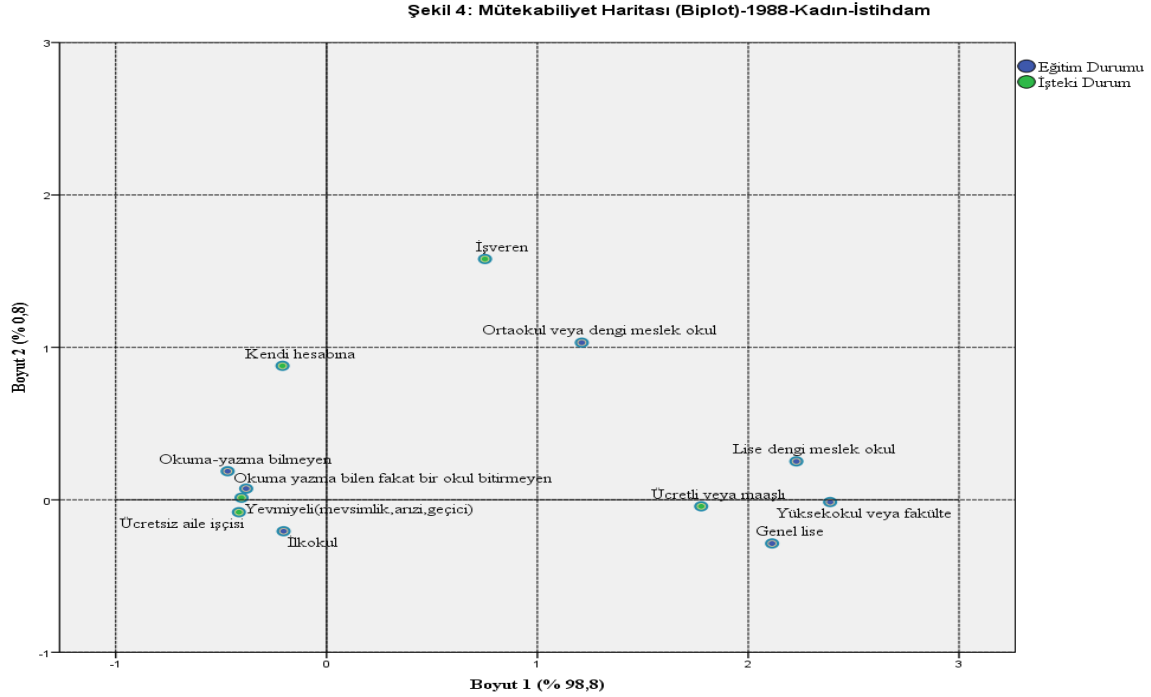

Kaynak: 2019 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

TÜİK'in soru kâğıdında 2009 yılından itibaren ücretli veya maaşlı ile yevmiyeli kategorileri birleştirilmiş olup, 2009 yılı ve sonrası için yevmiyeliler de "ücretli, maaşlı veya yevmiyeli" başlığı içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca 1988 ve 2003 yıllarındaki yükseköğretim veya fakülte kategorisi 2014 yılından itibaren yükseköğretim olarak revize edilmiştir.

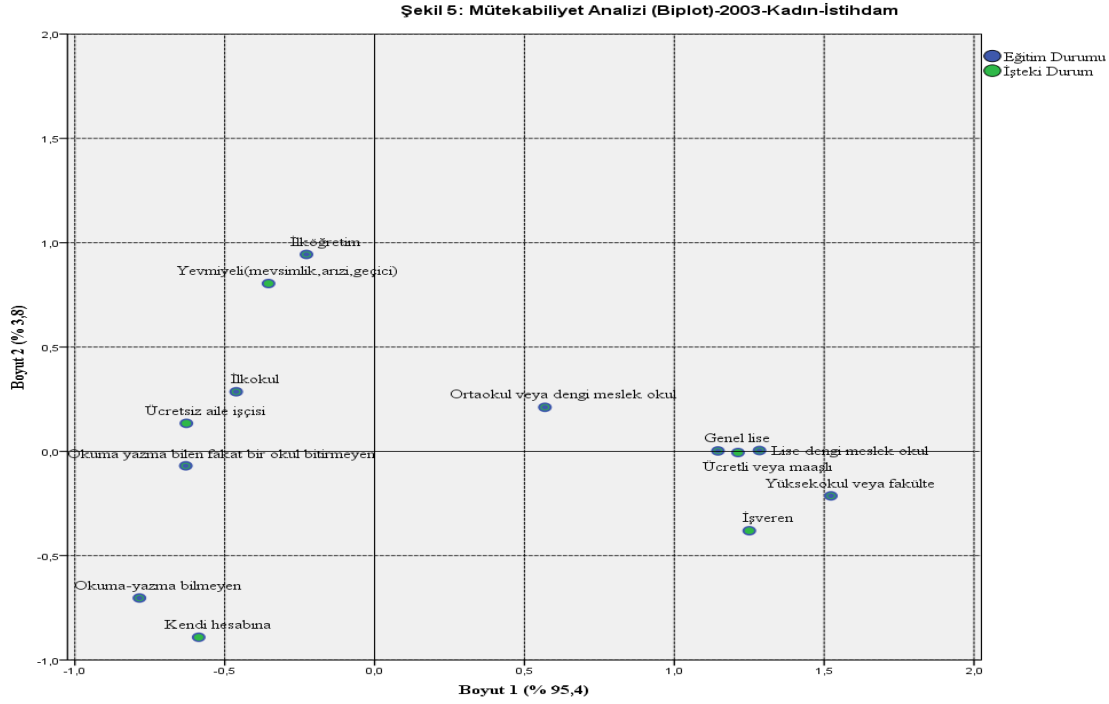
1988 yılında çalışan kadınlar aynı yıldaki çalışan erkeklere göre mütakabiliyet haritasında (Şekil 4) eğitim profillerine göre işteki durumları daha keskin bir şekilde ayrılmaktadır. En düşük eğitim seviyesindeki çalışan kadınlardan okuma yazma bilmeyen, okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen ve ilköğretim seviyesindekiler ücretsiz aile işçisi ve yevmiyeli çalışma ile son derece yakın ilişkilidir. Başka bir ifadeyle bu eğitim profilindeki kadınlar yevmiyeli ya da ücretsiz aile işçisidir. Aynı yıl (1988) erkeklerde ise bu derece sıkı ve yoğun bir ilişkisellik yoktur. Eğitim seviyesi görece yüksek olan lise dengi meslek okul, genel lise, yükseköğretim veya fakülte seviyesindeki çalışan kadınlar ücretli veya maaşlı işle yakın ilişkilidir. Böylelikle en eğitilmiş çalışan kadınlar ücretli veya maaşlıdır denilebilmektedir. Aynı yıl (1988) erkeklerde ise bu kadar keskin bir ilişkisellik yoktur. Erkeklerde ilköğretimden yükseköğretime kadarki tüm eğitim seviyeleri ücretli veya maaşlı işle ilişkilidir. Aynı şekilde kadınlarda ortaokul veya dengi profilindekilerin işverenle görece yakın bir ilişkiselliği mevcutken, aynı yıl (1988) işveren erkekler ücretli erkeklere benzer biçimde birçok eğitim seviyesiyle ilişkilidir. Erkeklerde ise en düşük eğitim profilindekiler kendi hesabına çalışmayla yakından ilişkilidir.

İşveren kadınların ayırt edici iş profili ortaokul veya dengi meslek okuludur. Bir başka deyişle, işverenler büyük ölçüde ortaokul veya dengi meslek okulu seviyesindedir. Kendi hesabına çalışan kadınlar lise ve yükseköğretim veya fakülte seviyesi altındaki tüm eğitim seviyelerine yakındırlar. Sonuç olarak, 1988 yılında yüksek eğitim seviyesindeki çalışan kadınların ücretli veya maaşlı işte çalışabildiği, eğitim seviyesi en düşük çalışan kadınların ise yevmiyeli ya da ücretsiz aile işçisi oldukları görülmektedir.

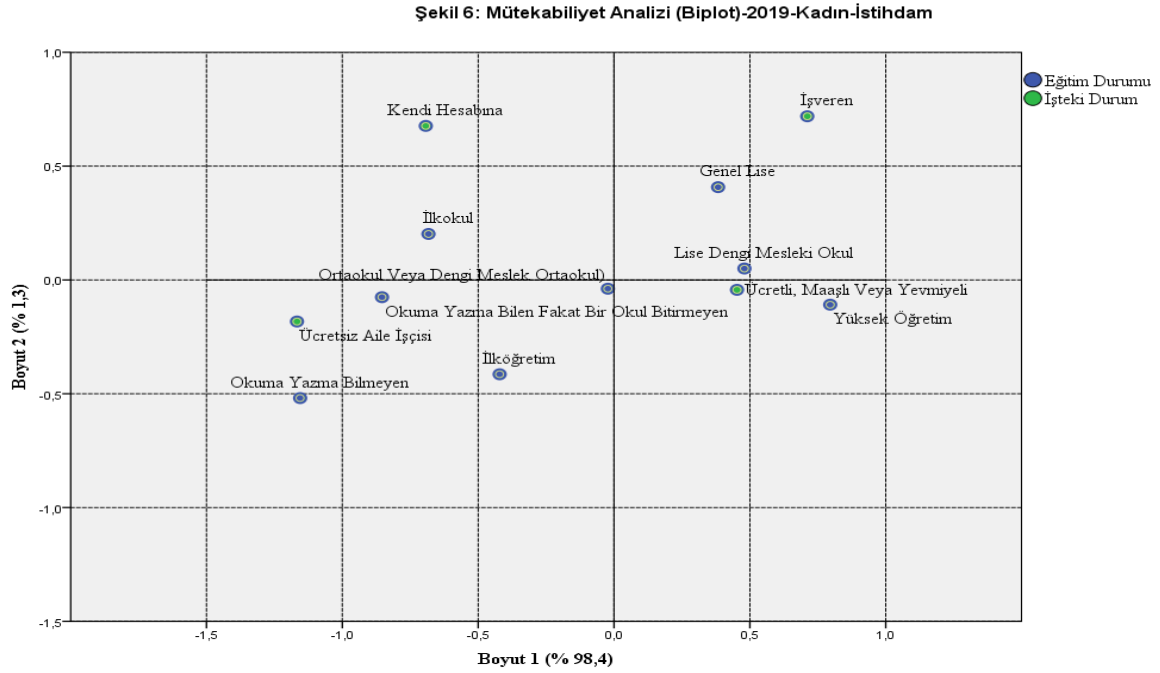
Kaynak: 1988 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

2003 yılında çalışan kadınların eğitim durumu ve işteki durumları arasındaki ilişkiyi gösteren mütekabiliyet haritasında (Şekil 5) 1988 yılındaki ilişkiyi gösteren haritanın (Şekil 4) kendini neredeyse tekrar ederek yeniden ürettiği görülmektedir. Bazı farklılaşmaların da gerçekleştiğini gözlemek mümkündür. 1988 yılında, işveren kadınlar ortaokul veya dengi eğitim seviyesine görece en yakın profilde, 2003 yılında işveren kadınlar ve ücretli veya maaşlı çalışan kadınlar genel lise, lise dengi meslek okul ve yüksekokul veya fakülte eğitim seviyesindekilerle yakın ilişkilidir. Bir başka deyişle, görece eğitim seviyesi yüksek kadınlar işveren ya da ücretli veya maaşlı olabilmektedirler. Buna karşın, 1988 yılındaki gibi kendi hesabına çalışan kadınlar okuma yazma bilmeyen profille yakın ilişkilidir. 1988 yılındaki gibi 2003 yılında ücretsiz aile işçisi kadınlar okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyenlerin ve ilkokulun ayırt edici profilidir. Bir başka deyişle, ücretsiz aile işçisi kadınlar en düşük eğitim seviyesindedir. İlköğretim seviyesindekilerin ise yevmiyeli çalışmayla çok yakın ilişkisi vardır.

Kaynak: 2003 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

2019 yılında çalışan kadınların eğitim durumu ve işteki durumları arasındaki ilişkiyi gösteren mütakabiliyet haritasında (Şekil 6) 1988 ve 2003 yılındaki ilişki yapının hemen hemen kendini tekrar ettiği görülmektedir. Bazı farklılaşmaların da gerçekleştiğini gözlemlemek mümkündür. İşveren kadınlar 2003 yılında yüksekokul veya fakülteye görece yakinken -genel lise ve liseye de yakındır- 2019 yılında lise dengi meslek okul ve yükseköğretime nazaran liseye daha yakındır. Bir başka deyişle, işveren kadınlar daha çok lise eğitim seviyesindedir denilebilmektedir. Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan kadınlar lise dengi meslek okul ve yükseköğretimle sıkı ilişkiindedir. 1988 ve 2003 yıllarındaki gibi 2019 yılında da eğitim seviyesi görece yüksek olan kadın çalışanlar ücretli ya da yevmiyelidirler. Kendi hesabına çalışan kadınların 1988 ve 2003 yılından farklılaşarak -okuma yazma bilmeyenlere görece en yakındır- ilköğretim profiline görece yakınlığı görülmektedir. Ücretsiz aile işçisi kadınlar okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen ve okuma yazma bilmeyen eğitim seviyelerine görece en yakın profildir. Bir başka deyişle, 2019 yılında eğitim seviyesi en düşük kadınlar 1988 ve 2003 yıllarındaki gibi ücretsiz aile işçisi olmak durumunda kalmaktadırlar.

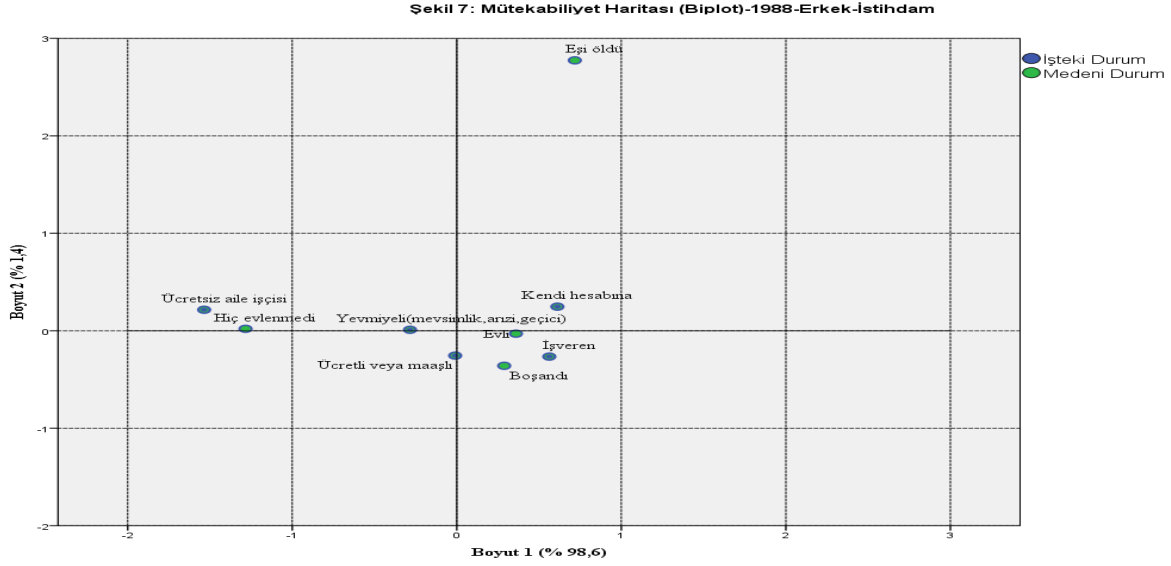

Kaynak: 2019 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

Medeni Durum ve İşteki Durum İlişkisi

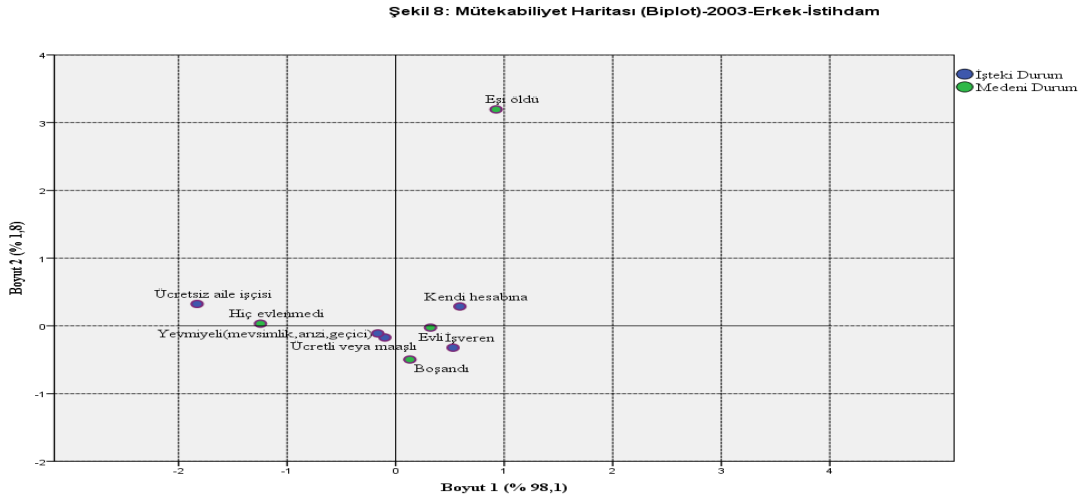
Bu bölümde, TÜİK hanehalkı işgücü anketi mikro veri setinden hareketle, 1988, 2003 ve 2013 yıllarında erkeklerin ve kadınların ayrı ayrı “medeni durumları” ve “işteki durumları” arasındaki ilişkisellikleri gösteren mütakabiliyet analizlerinden yola çıkarak mütakabiliyet haritaları oluşturulmuştur. TÜİK’in 2013 sonrası internet veri tabanında medeni duruma ilişkin veri yer almadığından dolayı mukayese için en son verilen yıl olan 2013 referans yıl olarak kabul edilmiştir. Medeni durum değişkeni; evli, hiç evlenmedi, boşandı, eşi öldü kategorilerinden oluşmaktadır.

1988 yılında, medeni durum ve işteki durum arasındaki ilişkiyi gösteren mütakabiliyet haritasında (Şekil 7) ücretsiz aile işçisi olan erkekler hiç evlenmeyen profille çok yakın ilişki içerisinde. Bir başka deyişle, aile işlerinde ücretsiz olarak çalıştırılan kesimin bekâr erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Yevmiyeli, ücretli veya maaşlı, kendi hesabına ve işveren olarak ayrı iş durumunda çalışan erkeklerin evli ve boşanmış profille çok yakın ilişkisi vardır. Bir başka deyişle, evli ya da boşanmış erkeklerin çalıştıkları işler dolayısıyla -kendi hesabına çalışan ya da işveren olarak- belli bir ücret ya da belli bir gelir elde edebildikleri görülmektedir. Ayrıca yevmiyeli ve kendi hesabına çalışan erkeklerin boşanmış profille görece daha yakın ilişkisi vardır. Eşi ölmüş olan erkeklerin kendi hesabına çalışmaya görece yakın oldukları görülmektedir.

Kaynak: 1988 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

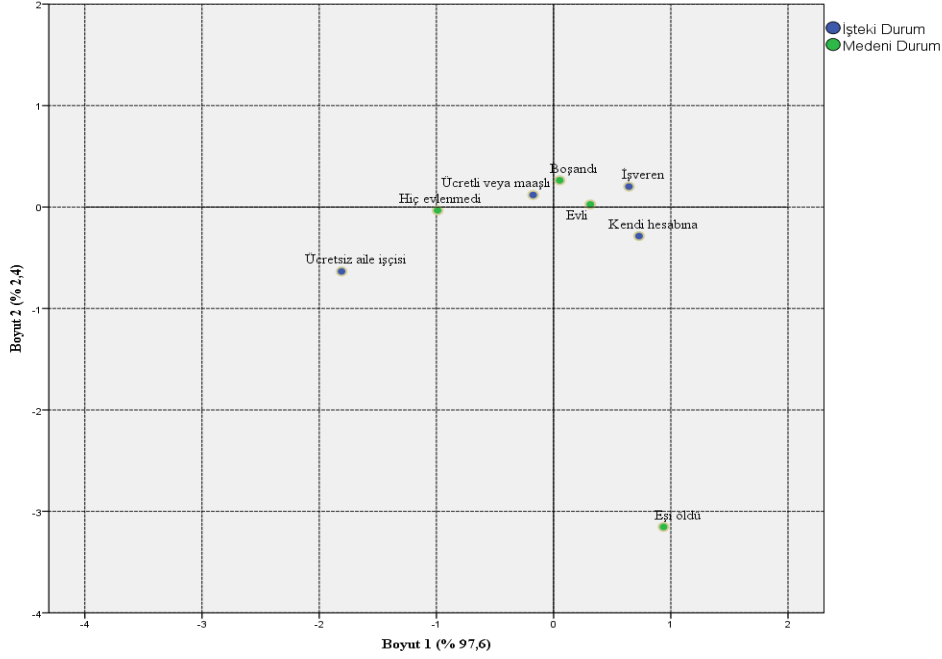
2003 yılında çalışan erkeklerin medeni durumu ve işteki durumları arasındaki ilişkiyi gösteren mütakabiliyet haritasında (Şekil 8) 1988 yılındaki ilişkiyi neredeyse tekrar ederek kendini yeniden ürettiği görülmektedir. Bir başka deyişle, çalışan erkeklerin medeni durumu ile işteki durumları arasındaki ilişkiyi büyük ölçüde bir farklılaşma gerçekleşmemiş ve medeni durum ile işteki durum arasında güçlü ilişki oluşmuştur.

Kaynak: 2003 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

2013 yılında (Şekil 9) 1988 ve 2003 yılına son derece benzer biçimde çalışan erkeklerin medeni durumu ile işteki durumları arasındaki ilişki yapı neredeyse bir farklılaşma gerçekleşmemiş ve medeni durum ile işteki durum arasında güçlü yakınlıklar görülmüştür.

Şekil 9: Mütakabiliyet Haritası (Biplot)-2013-Erkek-İstihdam

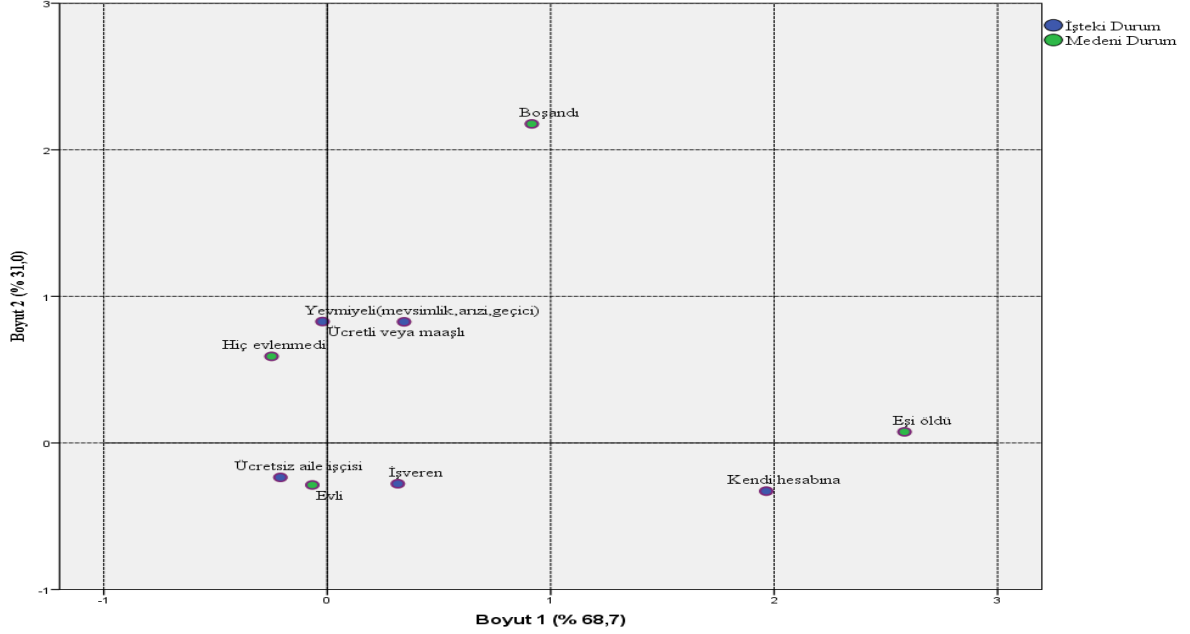

Kaynak: 2013 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

1988 yılında, medeni durum ve işteki durum arasındaki ilişki yapıyı gösteren mütakabiliyet haritasında (Şekil 10) ücretsiz aile işçisi kadınlar ve işveren kadınlar aynı yıldaki ücretsiz aile işçisi ve işveren erkeklerle karşıt biçimde -erkekler hiç evlenmemiş profile çok yakındır- evli profile yakın oldukları görülmüştür. Bir başka deyişle, aile ve bakım işlerindeki geleneksel sorumluluğu da yüklenmek zorunda kalan söz konusu kadınların aynı zamanda en güvencesiz işi temsil eden ücretsiz aile işçiliğine çok yakın oldukları görülmektedir. Buna karşın, hiç evlenmemiş kadınların ise ücretli veya maaşlı ve yevmiyeli işlerde çalıştıkları görülmektedir. Bir başka deyişle, işgücü piyasasında belli bir ücret karşılığı çalışan kadınlar hiç evlenmemiş profile görece çok yakındır. Hiç evlenmemiş kadınlar en azından evliliğin getirdiği eş ve çocuk sorumluluklarına sahip olmadığı için ücretli işlerde çalışma ihtimali büyük ölçüde artmaktadır. Dolayısıyla evli olmak ya da olmamak kadınların işgücü piyasasında ücretli olarak istihdam edilmelerinde belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşi ölmüş kadınların da aynı yıldaki erkeklerle benzer biçimde kendi hesabına çalışmaya yakın oldukları görülmektedir.

Türkiye genelinde 2002-2008 yıllarında arasında HHBA verilerine göre yapılan bir çalışmada yaşın ilerlemesi evli kadınları çalışma yaşamından uzak tutarken, bekâr kadınların iş hayatına katılımını artırdığı ortaya konmuştur (Ayvaz Kızılgöl 2012, 100). Başka bir çalışmada 2006 yılında evli kadınların istihdama katılım oranı %23,1 iken, bekârlar %34,3, boşanmışlar ise %42,1 oranına sahiptirler (Dayıoğlu ve Kırdar 2010, 34). 2002-2008 HHBA verilerinin kullanıldığı bir başka çalışmada, evli kadınların veya boşanmış/ayrı yaşayan kadınların istihdama katılma ihtimallerinin bekârlara nazaran daha düşük olduğunu göstermiştir (Kılıç ve Öztürk 2014, 128). Türkiye'de 2014-2015 zaman kullanım anketi verilerinden hareket eden güncel bir çalışmada, kadınların hanehalkı üyelerinin bakımı için tükettikleri zamanın ve bakım hizmetlerine erişimin kadınların istihdam ihtimalini belirleyen en önemli etkenler olduğunu göstermektedir (Ekiz Gökmen 2021).

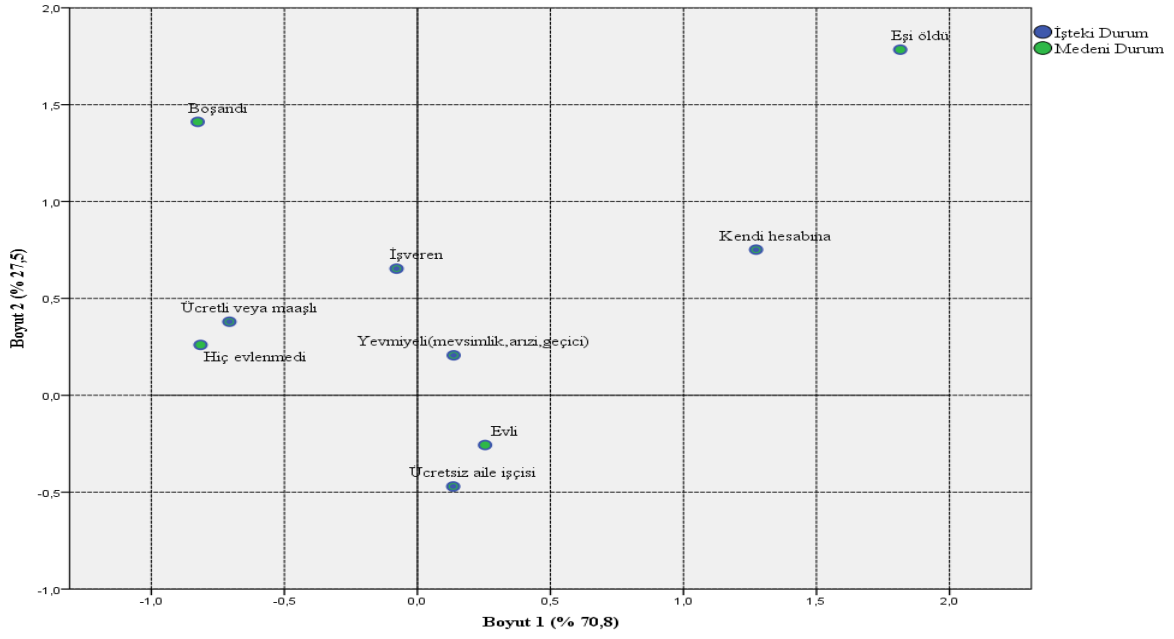
Şekil 10: Mütakabiliyet Haritası (Biplot)-1988-Kadın-Istihdam

Kaynak: 1988 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

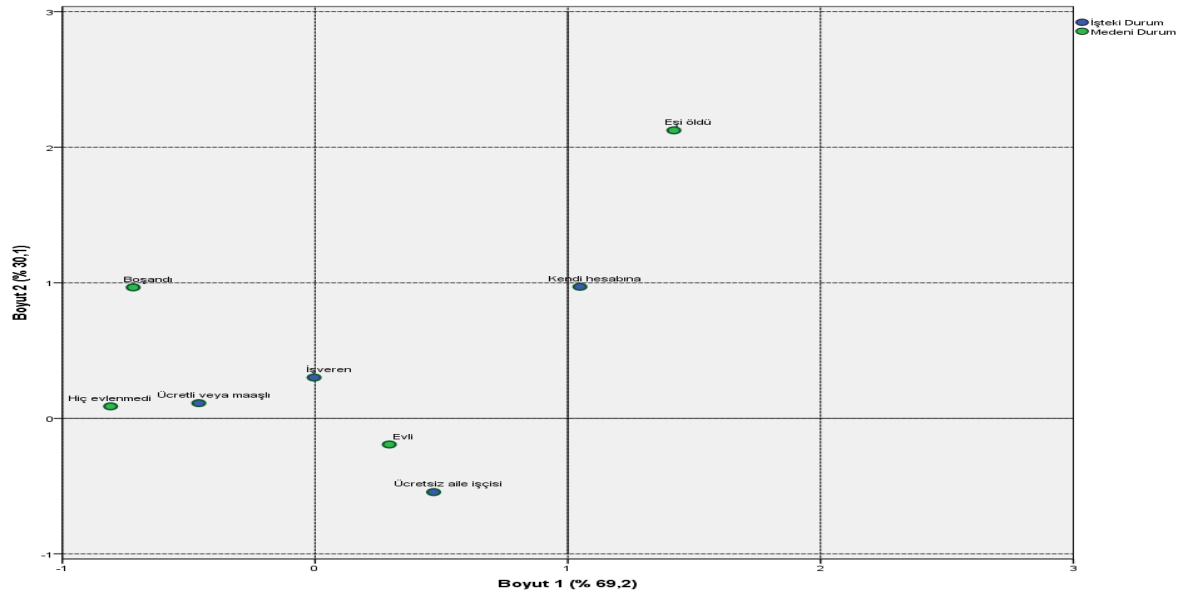
2003 yılında (Şekil 11) ve 2013 yılında (Şekil 12) çalışan kadınların medeni durumu ve işteki durumları arasındaki yapının 1988 yılındaki ilişkisel yapıyı hemen hemen tekrar ettiği görülmektedir. Başka bir deyişle, çalışan kadınların medeni durumu ile işteki durumları arasındaki ilişkisel yapıda büyük ölçüde bir farklılaşma gerçekleşmemiş ve medeni durum ile işteki durum arasında güçlü ilişkisel ilişkiler oluşmuştur.

Şekil 11: Mütakabiliyet Haritası (Biplot)-2003-Kadın-İstihdam

Kaynak: 2003 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

Şekil 12: Mütakabiliyet Analizi (Biplot)-2013-Kadın-İstihdam

Kaynak: 2013 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

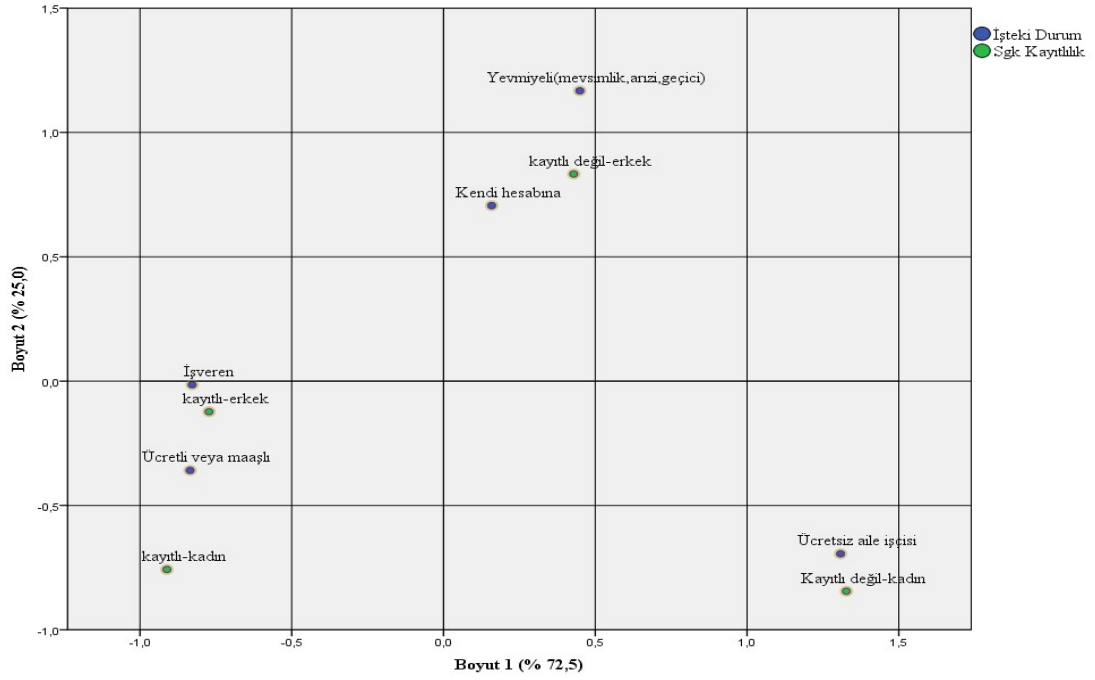
İşteki Durum ve Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılık İlişkisi

Bu bölümde, 2000⁷ ve 2019 yıllarında erkeklerin ve kadınların “işteki durumları” ve “sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılık” arasındaki ilişkisellikleri gösteren mütekabiliyet analizlerinden yola çıkarak mütekabiliyet haritaları oluşturulmuştur.

2000 yılında (Şekil 13) kayıtlı çalışan kadınların ve kayıtlı çalışan erkeklerin ücretli veya maaşlı iş ve işveren profiliyle çok yakın ilişkileri vardır. Söz konusu çalışan erkeklerin ve kadınların ayırt edici profilleri ücretli veya maaşlı ve işverendir. Bir başka deyişle, kayıtlı çalışan erkekler ve kadınlar büyük ölçüde işveren ya da ücretli olmaktadır. Kayıt dışı çalışan erkeklerin yevmiyeli ve kendi hesabına çalışmayla çok yakın ilişkileri vardır. Kendi hesabına çalışma kayıt dışı çalışan erkeklerin ayırt edici profilidir. Bir başka deyişle, kayıtlı olarak çalışmayan erkekler yevmiyeli ya da kendi hesabına çalışmaktadırlar. Buna karşın, kayıt dışı çalışan kadınların ücretsiz aile işçisi profile çok yakın ilişkisi vardır. Ücretsiz aile işçiliği kayıt dışı çalışan kadınların ayırt edici profilidir. Dolayısıyla, kayıtlı olmak ile kayıt dışı olmak bakımından işteki durum kadınlar açısından keskin biçimde değişmektedir. Kayıtlı erkekler ve kayıtlı kadınlar arasında işteki durum açısından ise bir farklılaşma yoktur. Bir başka deyişle, eğitim seviyesi en yüksek kadınlar ve erkekler arasında işgücü piyasasında görece daha “eşitlikçi” bir yapının olduğu zannedilebilir. Bununla beraber, eğitim seviyesi en yüksek kadınlardan özellikle evli olanların iş yükü ve ev ve hane bakım işleri dolayısıyla erkeklere nazaran “bir güne iki mesai sığdırmak” ya da “ikinci vardiyayı” yapmak zorunda olduklarını söylemek mümkündür. Yine eğitim seviyesi görece yüksek kadınlardan bekâr olanların aynı eğitim seviyesindeki evli kadınlardan görece daha avantajlı olabileceğini söylemek mümkündür. Buna karşın, eğitim seviyesi yüksek kadınlar evli olmayı tercih ettikleri takdirde “bir güne iki mesai sığdırmak” zorunda kalacaklar ve hâlihazırdaki refah rejimi dolayısıyla ya aile üyelerinden ya da piyasadan özellikle çocuk bakımı ihtiyacını karşılamaya çalışacaklardır.

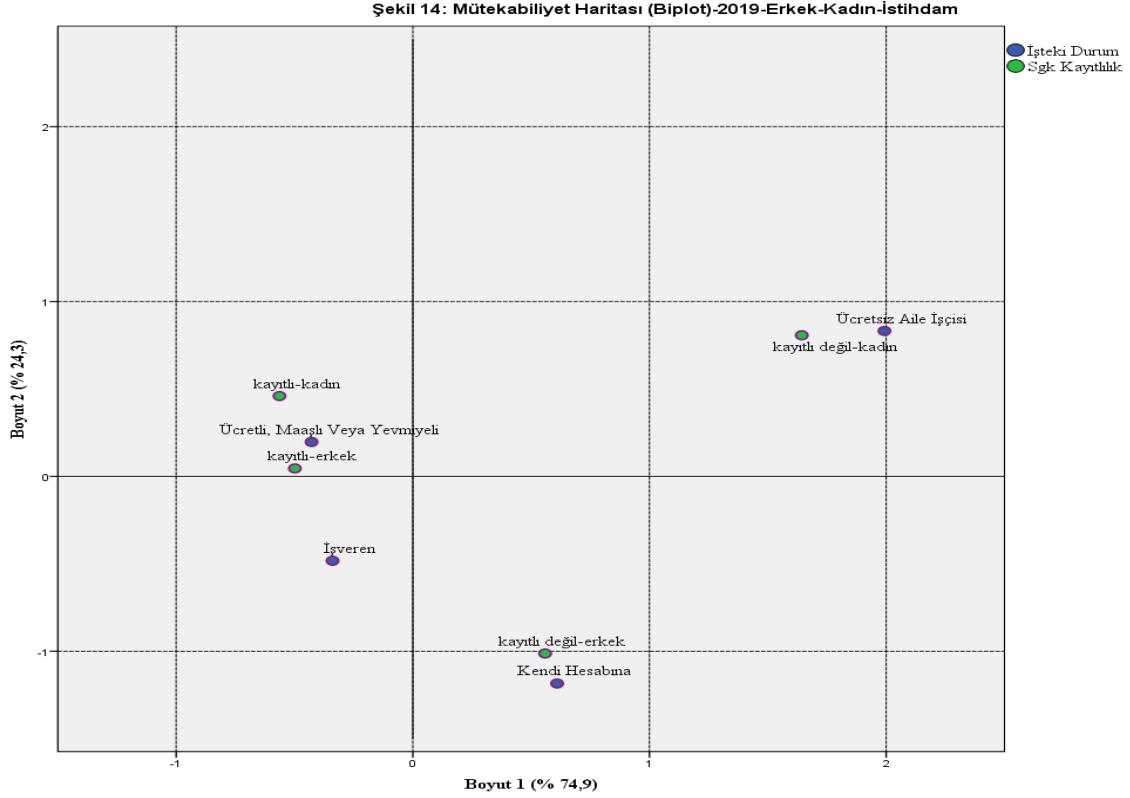
Eğitim seviyesi en düşük olan kayıt dışı çalışan kadınlar ve erkekler yaptıkları iş dolayısıyla keskin biçimde birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Kayıt dışı çalışan kadınlar hem ev ve hane sorumlulukları ile ilgilenip hem de ücretsiz aile işlerinde çalışırken, kayıt dışı çalışan erkekler geleneksel olarak hem ev ve hane bakımı sorumluluklarından muafırlar hem de güvencesiz de olsa para kazanabilecekleri bir iş (kendi hesabına veya yevmiyeli) bulabilmektedirler. Dolayısıyla kayıt dışı çalışan kadınlar büyük ölçüde ev ve hane işlerinin geleneksel sorumluluğu dolayısıyla sadece ücretsiz aile işçisi olabilmektedirler. Bu durum ev ve hane işlerinin geleneksel sorumluluğu nedeniyle kadınların işgücü piyasasında ücretli ya da gelir getirici formel bir işte çalışmasını büyük ölçüde engellemektedir.

Şekil 13: Mütekaabiliyet Analizi (Biplot)-2000-Erkek-Kadın-İstihdam

Kaynak: 2000 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

2019 yılında (Şekil 14) kayıtlı çalışan erkek ve kadınlar 2000 (Şekil 13) yılında olduğu gibi ücretli, maaşlı veya yevmiyeli profille⁸ yakın ilişkidir. Bir başka deyişle, kayıtlı çalışan kadın ve erkekler ücretli işlerde çalışmaktadırlar ve aralarında görece “eşitlikçi” bir yapı hâkimdir. 2019 yılında kayıtlı çalışan erkekler ve kadınlar 2000 yılında olduğu gibi işveren profiline de görece yakın olmakla birlikte, kayıtlı çalışan erkekler kayıtlı çalışan kadınlara nazaran işveren profiline görece daha yakındırlar. İşveren profilini daha çok erkek çalışanlar işgal etmektedir. 2019 yılında, kayıt dışı çalışan erkekler 2000 yılındaki gibi kendi hesabına çalışmaktadırlar. 2019 yılında, ücretsiz aile işçiliğinin kayıt dışı çalışan kadınların ayırt edici profili olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, en güvencesiz koşullarda çalışan ve aile ve çalışmanın “çifte yükünü” taşıyan kesim herhangi bir sosyal güvenlik kaydı olmayan kadınlardır. 2019 yılında, 2000 yılında olduğu gibi kayıt dışı çalışan kadınlar ve erkekler arasında keskin bir “ayrım” vardır. Kayıt dışı çalışan kadınlar büyük ölçüde ücretsiz aile işçiliğine mahkûmken, kayıt dışı çalışan erkekler kendi hesabına çalışabilmektedirler. 2000 yılında olduğu gibi 2019 yılında da kayıt dışı çalışan kadınlar, ev ve hane işleri ve ücretsiz aile işçisi olmaları dolayısıyla hiçbir “resmi” gelire sahip olmadıklarından “çifte yüke” maruz kalırken⁹ kayıt dışı çalışan erkekler en azından ev ve hane işleri sorumluluğuna katılmamakta ve kısmi de olsa bir gelire sahip olabileme avantajına sahip olmaktadır.

Kaynak: 2019 TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti

Sonuç Yerine

Türkiye eşitsiz bir korporatizmin geçerli olduğu, korporatist yapının dışında kalanların resmi bir sosyal güvenceden dışlandığı ve özellikle çalışmayan ya da enformel koşullarda çalışan kadınların erkek hane reisine bağımlı olduğu baskın bir aileselci refah rejimine sahiptir. Söz konusu rejim neoliberal politikaların emeği güvencesizleştirilen piyasa yönelimli politikalarıyla da birbirini beslemektedir. Türkiye'nin refah devleti, Esping-Andersenci anlamda kamusal bakım hizmetlerinin güçlü ve yaygın olmamasından dolayı meta-dışlaştırmanın çok zayıf nitelikte olduğu, aileselcilikten çıkışın zayıf olduğu, buna karşın aileselciliğin Güney Avrupa devletleri ya da Akdeniz refah devletlerindeki gibi son derece güçlü olduğu bir yapıya sahiptir. Ayrıca bu yapı Türkiye'de baskın aileselci refah kaynağı ve bununla uyumluluk gösteren neoliberal politikalarla özellikle erkeklere nazaran kadınları ya geleneksel statülerine hapsedmekte ya da kadınları iş yaşamı ile hane ve bakım işlerini uyumlulaştırma baskısı altında işgücü piyasasında eşitsiz koşullarla karşı karşıya bırakmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de 1980'lerden günümüze, ücretli ve ücretsiz emek ekseninde istihdam edilen kadın ve erkeklerin hem kendi içlerindeki hem de kendi aralarındaki eşitsizliklerin eğitim durumu, medeni durum ve sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıkla olan ilişkilerinin nasıl bir yapıda olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. 1988, 2003 ve 2019 yıllarında hem erkeklerin hem de kadınların eğitim durumu ile işteki durumları arasındaki ilişkiyi gösteren mütakabiliyet haritalarında belirgin ilişkisellikler keşfedilmiştir. Kabaca otuz yıllık bir zamansal süreç içinde her iki toplumsal cinsiyetteki ilişki yapılarının kendini büyük ölçüde tekrar ettikleri görülmüştür. Erkek çalışanlarda ilkökul seviyesinden yükseköğretime kadar farklı eğitim profillerindeki erkekler ücretli veya maaşlı işte çalışırken, eğitim seviyesi lise ve yükseköğrenim seviyesindeki kadınların ücretli veya maaşlı işle çok sıkı ilişki içinde olduğu görülmüştür. Erkeklerde farklı seviyelerde formel eğitim almış tüm erkekler ücretli veya maaşlı işte çalışabilirlerken, kadın çalışanlardan yükseköğrenim seviyesinde eğitim almış olanların ücretli veya maaşlı işte çalışabildikleri görülmektedir. Bir başka deyişle, kadın çalışanların güvenceli işte çalışabilmeleri eğitim seviyesinin yüksek olmasından geçmektedir. Ücretsiz aile işçisi erkekler ve yevmiyeli çalışan erkekler ilkökul ve ortaokul seviyesiyle yakın ilişkiyle, okuma yazma

bilmeyen ve okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen en düşük eğitim seviyesindeki kadınların ücretsiz aile işçisi oldukları ya da yevmiyeli çalıştıkları görülmektedir. Bir başka deyişle, kadın çalışanların erkek çalışanlara nazaran görece güvenceli işte çalışabilmeleri için eğitim seviyelerinin yüksek olması gerekmektedir. Aksi takdirde bu kadınlar en güvencesiz koşullara maruz kalabilmektedirler. İşveren kadınlarda ortaokuldan lise ve yükseköğrenime doğru günümüze yaklaştıkça eğitim seviyesinin yükselişe geçtiği ve eğitim seviyesi görece yüksek kadınların işveren olduğu görülmektedir.

1988, 2003 ve 2013 yıllarında hem erkeklerin hem de kadınların medeni durumu ile işteki durumları arasındaki ilişkiyi temsil eden mütekalibiyet haritalarında net ilişkililikler keşfedilmiş ve kabaca yirmi beş yıllık bir zamansal süreç içinde her iki cinsiyetteki ilişkiyi yapının hemen hemen tekrar ettiği görülmüştür. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan erkekler hiç evlenmeyen profile çok yakinken, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların evli profile çok yakın oldukları görülmüştür. Bir başka deyişle, evli kadınların büyük ölçüde hem hane ve bakım işlerinin sorumluluğunu hem de en güvencesiz işi temsil eden ve kocaya ya da babaya bağımlı kılan ücretsiz aile işçisi olabildikleri görülmektedir. Evli ve boşanmış profildeki erkekler ücretsiz aile işçiliği dışında bir ücret ya da gelir getiren bir işte çalışma fırsatına sahip olurlarken, kadın çalışanlardan özellikle hiç evlenmemiş kadınların ücretli, maaşlı veya yevmiyeli işlerde çalışabildikleri ve söz konusu kadınların evliliğin yüklediği eş ve çocuk sorumluluklarını taşımadıkları için ücretli ya da görece sosyal koruma sağlayan işlerde çalışabildikleri görülmektedir. Kadınlarda erkeklerdekine karşıt biçimde evli olma ya da olmama durumu kadınların işgücü piyasasında güvenceli ya da güvencesiz koşullarda çalışmalarında son derece belirleyici bir faktör olarak önümüze çıkmaktadır.

2000 ve 2019 yıllarında erkeklerin ve kadınların işteki durumları ile sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılıkları arasındaki ilişkileri temsil eden mütekalibiyet haritasında belirgin ilişkililikler ortaya çıkarılmış ve söz konusu zamansal süreç içinde bu ilişkiyi yapının büyük ölçüde devam ettiği görülmüştür. Kayıtlı çalışan erkek ve kadınların 2000 ve 2019 yıllarında birbirine benzer şekilde ücretli ya da işveren profiliyle çok yakın ilişkide oldukları görülmektedir. Buna karşın, kayıt dışı çalışan erkeklerin ve kayıt dışı çalışan kadınların işteki durumları belirgin biçimde farklılaşmaktadır. Kayıt dışı çalışan erkekler yevmiyeli ve kendi hesabına çalışmaya görece yakın olmakla birlikte, geleneksel olarak ev ve hane işlerinden muaf tutulabilmektedirler. Aynı zamanda asgari seviyelerde de olsa bir ücret veya gelir elde etme şansına sahiptirler. Kayıt dışı çalışan kadınlar ise, ücretsiz aile işçiliğine neredeyse hapsedilmekte, ev ve hane işlerinin kadına yüklediği geleneksel sorumluluk nedeniyle işgücü piyasasında görece özgürleşmelerine imkân tanıyacak ücretli ya da gelir getirici bir işte çalışmaları büyük ölçüde engellenmektedir. Dolayısıyla, kayıtlı çalışan kadınlar ile kayıt dışı çalışan kadınlar arasında işteki durumdan ötürü sosyal güvenceye sahip olma ya da olmama durumu “katı” biçimde değişmesine karşın, kayıtlı çalışan kadınlar ve erkekler arasında işgücü piyasasında sosyal bir korumaya erişim noktasında görece “eşitlikçi” bir yapı hâkimdir. Ayrıca, evli ve yükseköğretim mezunu çalışan kadınlar iş yükü ve ev ve hane bakımı işleri dolayısıyla “çifte mesai yükünü” omuzlamak zorunda kalırlarken, yükseköğrenim mezunu hiç evlenmemiş çalışan kadınların aynı eğitim seviyesindeki evli kadınlara nazaran toplam iş yükü bakımından daha avantajlı bir konuma sahip olduğu gerçeği çıkarılabilmektedir. Bununla birlikte, eğitim seviyesi görece en yüksek olan çalışan kadınlar evli olmaları durumunda, “bir güne iki mesai sığdırmak” zorunda kalacaklardır. Hâlihazırdaki aileselci ve neoliberal refah rejimi dolayısıyla kamusal bakım hizmetlerinin henüz meta-dışlaştırılmaması nedeniyle özellikle çocuk bakımı için ya hâkim aileselcilik üzerinden aile üyelerinden destek almak zorunda kalacaklar ya da piyasadaki özel bakım merkezlerinden bu ihtiyaçları karşılamak zorunda olacaklardır.

¹Ücretli ya da maaşlı veya yevmiyeli işler kastedilmektedir.

²Ücretsiz aile işçiliği ve hane ve bakım işleri kastedilmektedir.

³Refah devleti literatüründe hızlıca klasik bir eser haline gelen Esping-Andersen'in refah rejimleri sınıflandırması orijinal bir kavramsallaştırmadan ve mukayeseli bir metodolojiden hareketle toplumların sosyal korumaları üzerinden örgütlenme biçimlerinin çeşitliliğini ortaya koymuştur (Esping-Andersen 2014, 73). Refah rejimi üzerine yapılan tartışmalarda Esping-Andersen'in refah sistemleriyle ilgili sınıflandırmasına hem kapsam hem de yöntem açısından eleştirel yaklaşımlar getirilmiş olsa bile, getirilen eleştirilerin çoğunun Esping-Andersen'in çalışmasını doğruladığı ya da katkıda bulunduğu ve refah sistemleri üzerine yapılan çalışmaların Esping-Andersen'in çalışmasının bir devamı niteliğinde olduğu görülmektedir (Gümüş 2020).

⁴TÜİK işgücü İstatistiklerine (2021) göre ücretsiz aile işçisi kadınlardan kayıt dışı çalışanlar kayıtlı çalışanların 11,6 katıdır. Erkeklerde ise bu oran 7,17 katıdır. Kendi hesabına çalışan kadınlardan kayıt dışı çalışanlar kayıtlı çalışanların 3,18 katıdır. Erkeklerde ise bu oran 1,44 katıdır. Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan kadınlardan ise kayıtlı çalışan kadınlar kayıt dışı çalışanların 5.71 katıdır. Erkeklerde ise bu oran 6,52 katıdır.

⁵İkinci Vardiya olarak Türkçeye çevrelebilir.

⁶Evlilikte kişilerin kendi eğitim profiline eş seviyede bir kişiyle evlenmeyi tercih etmesidir (Durmaz 2018, 67).

⁷TÜİK internet veri tabanında sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılık ile ilgili veriler 2000 yılından itibaren başlamaktadır.

⁸Yevmiyeli profil daha önce ücretli veya maaşlı kategorisinden ayrı bir kategoriye. 2009 yılından itibaren ücretli veya maaşlı kategorisi ile birleştirildiği için kayıtlı olmaya daha yakın gözükmektedir.

⁹Söz konusu kadınlar kocalarının ya da babalarının sosyal sigortası dolayısıyla sağlık güvencesinden yararlanabilmektedirler. Bir başka deyişle, kocaya ya da babaya bağımlılık üzerine işleyen ataerkil bir sistem devam etmektedir.

Kaynakça

Acar, Feride ve Gülbanu Altınok. *Paths, Borders and Bridges: Impact of Ethnicity and Religion on Women's Movement in Turkey*. (Budapeşte: QUING Conference, 2009).

Acar-Savran, Gülnür. "Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx'tan Delphy'ye Bir Ufuk Taraması" *Praksis* 10, (2002): 159-210.

Acar-Savran, Gülnür. "İkinci Basıma Önsöz," *Kadının Görünmeyn Emeği: Maddecı Bir Feminizm Üzerine* ed. Gülnür Acar-Savran ve Nesrin, Tura Demiryontan (İstanbul: Yordam Kitap, 2012), 9-16.

Ayvaz Kızılgöl, Özlem. Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz" *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 13, no. 1 (2012): 88-101.

Bonoli, Giuliano. "Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach" *Journal of Social Policy*, 26, no. 3 (1997): 351-372.

Bourdieu, Pierre ve Loic Wacquant. *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. çev., Nazlı Ökten. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).

Bourdieu, Pierre. *Ayırım, Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev., Derya Fırat ve Günce Berkkut. (İstanbul: Heretik Yayınları, 2015).

Buğra, Ayşe. "Söyleşiler," *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar* ed. Nadir Özbek (İstanbul: Tarih Vakfı, 2006), 386-390.

Buğra, Ayşe. "Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi: Neoliberalizm, Kültürel Muhafazakarlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal Dayanışma," *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 47-69.

Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder. *New Poverty and the Changing Welfare Regime of Turkey*. (Ankara: UNDP, 2003).

Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder. "The Turkish Welfare Regime in Transformation" *Journal of European Social Policy* 16, no. 3 (2006): 211-228.

Dayıoğlu, Meltem ve Murat G. Kırdar. *Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımında Belirleyici Etkenler ve Eğilimler*. (Ankara: T.C. DPT ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, 2010).

Dedeoğlu, Saniye. "Türkiye'de Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İstihdamı," *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 211-229.

Dedeoğlu, Saniye ve Adem Yavuz Elveren. "Giriş: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet, Toplum ve Refah Devleti," *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 29-45.

- Dedeoğlu, Saniye, Aslı Şahankaya Adar ve Yasemin Sıralı. *Kurumlar Arası İşbirlikleri İle Kadın İstihdamını Desteklemek: Erken Çocukluk Bakımı ve Eğitimi Uygulamaları* haz. (Ankara, Uluslararası Çalışma Örgütü, 2021).
- Dolgun, Anıl ve Reha Alpar. "Uyum Analizi," *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*, ed. Reha Alpar (Ankara: Detay Yayıncılık, 2013), 365-392.
- Durmaz, Nursel. "“Tamamlanmamış Devrim”in Türkiye Yansımaları," *Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç*, ed. Çağla Ünlütürk-Ulutaş (İstanbul: Notabene Yayınları, 2018), 67-98.
- Ecevit, Yıldız. "Türkiye’de Sosyal Politika Çalışmalarının Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Gelişimi," *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*, ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 11-26.
- Ekiz Gökmen, Çisel. "Toplumsal Cinsiyet ve Zaman Yoksulluğu: Haneçi Ücretli ve Ücretsiz Emek Sunumu" *Çalışma ve Toplum* 4, (2017): 1953-1988.
- Ekiz Gökmen, Çisel. "A new perspective on women’s care burden and employment in Turkey" *New Perspective on Turkey* 66, (2021): 11-34.
- Emirbayer, Mustafa. "Önsöz: İlişkisel Dönüş-Geçmiş Şimdi Gelecek," *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*, ed. Güney Çeğin ve Emrah Göker (İstanbul: Notabene Yayınları, 2012), 7-10.
- Esping-Andersen, Gøsta. *Les trois mondes de l’État -providence, Essai sur le capitalisme moderne*, çev., François Xavier Merrien et.al. (Paris: Presses Universitaires de France, 2007).
- Esping-Andersen, Gøsta. *Tamamlanmamış Devrim. Kadınların Yeni Rollerine Uymak*, çev., Selin Çağatay. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).
- Esping-Andersen, Gøsta. "Le diversité des État-Providence, Entretien avec Gøsta Esping-Andersen," *Dix Questions sur le capitalisme aujourd’hui*, ed. Renaud Charoitte (Auxerre Cedex: Sciences Humaines Éditions, 2014), 73-83.
- Esping-Andersen, Gøsta. "Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri," *Sosyal Politika Yazıları*, ed. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çev., Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 33-54.
- Ferrera, Maurizio, "Sosyal Avrupa’da "Güney Avrupa Refah Modeli,"" *Sosyal Politika Yazıları*, ed. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çev., Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 195-229.
- Gal, John. "Exploring the Extended Family of Mediterranean Welfare States, or: Did Beveridge and Bismarck Take a Mediterranean Cruise Together?," *Children, Gender and Families in Mediterranean Welfare States*, ed. Mimi Ajzenstadt ve John Gal (Heidelberg, London New York: Springer, 2010), 77-101.
- Gough, Ian. "Güney Avrupa’da Sosyal Yardım," *Sosyal Politika Yazıları*, ed. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çev., Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 231-260.
- Gümüş, İskender. "Esping-Andersen ve Refah Rejimi Tartışmaları: Teorik Bir Değerlendirme" *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3, no. 1 (2020), 101-117.
- Güvenç, Murat ve Hasan Kirmanoğlu. *Türkiye Seçim Atlası 1950-2009: Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009).
- Hochschild, Arlie ve Anne Machung. *The Second Shift: Working Families and the Revolution at Home*. (New York: Penguin Books, 2012).
- IBM Statistical Package for the Social Sciences 22.
- İlkkaracan, İpek. "Uzlaştırma Politikalarının Yokluğunda Türkiye Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri," *Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları* der. İpek İlkkaracan (İstanbul: İTÜ Bilim, Mühendislik ve Teknolojide Kadın Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi, 2010), 21-57.
- İlkkaracan, İpek ve Emel Memiş. "Transformations in the Gender Gaps in Paid and Unpaid Work the Covid-19 Pandemic: Findings From Turkey" *Feminist Economics* 27, no. 1-2 (2021): 288-309.

- Kılıç, Azer. "The Gender Dimension of Social Policy Reform in Turkey: Toward Equal Citizenship?" *Social Policy & Administration* 42, no. 5 (2008): 487-503.
- Kılıç, Dilek ve Selcen Öztürk, "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama" *Amme İdare Dergisi* 47, no. 1 (2014): 107-130.
- Lewis, Jane. "Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts" *Social Politics*, 4, no. 2 (1997): 160-177.
- Lordoğlu, Ceren. *İstanbul'da Bekar Kadın Olmak*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).
- Makal, Ahmet ve Gülay Toksöz. "Sunuş," *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*, ed. Ahmet Makal ve Gülay Toksöz (Ankara: İmge Kitabevi, 2015), 9-17.
- Memiş, Emel, Umut Öneş ve Burça Kızılırmak. "Kadınların Ev-Kadınlaştırılması: Ücretli ve Karşılıksız Emeğin Toplumsal Cinsiyet Temelli Bir Analizi," *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 159-182.
- Mingione, Enzo. "Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Dışlanmaya Karşı Mücadele," *Sosyal Politika Yazıları*, ed. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çev., Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 261-286.
- Moreno, Luis. "'Süper Kadınlar' ve Akdeniz Refahı," *Sosyal Politika Yazıları*, ed. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çev., Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 375-395.
- Öneş, Umut, Burça Kızılırmak ve Emel Memiş. "Türkiye'de Yoksulluk ve Haneçi İş Zamanı Dağılımı: Analiz ve Politika Önerileri," *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet* der. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (Ankara: İmge Kitabevi, 2015), 123-146.
- Özar, Şemsa ve Burcu Yakut-Çakar. *Eşi Vefat Etmiş Kadınlar İçin Bir Nakit Sosyal Yardım Programı Geliştirilmesine Yönelik Araştırma Projesi*. (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, 2011).
- Özbay, Ferhunde. *Kadın Emeği Seçme Yazılar* der. Şemsa Özar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019).
- Öztan, Ece. "Türkiye'de ailecilik, biyosiyaset ve toplumsal cinsiyet rejimi" *Toplum ve Bilim* 130 (2014): 176-188.
- Toksöz, Gülay. "Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriarka Çıkmazında Kadın Emeği," *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 103-126.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (1988) *Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti*. erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/istgucuapp/istgucu.zul>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2000) *Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti*. erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/istgucuapp/istgucu.zul>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2003) *Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti*. erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/istgucuapp/istgucu.zul>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2013) *Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti*. erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/istgucuapp/istgucu.zul>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019) *Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti*. erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021) *Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti*. erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>
- Wacquant, Loic. "Giriş," *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, ed. Pierre Bourdieu ve Loic Wacquant, çev., Nazlı Ökten (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 13-45.